

Türkiye’de İktisat Tarihi Çalışmalarının Tarihi Üzerine Bir Deneme

Çoşkun ÇAKIR*

Giriş

BİR DİSİPLİN OLARAK iktisat tarihinin doğuşunun dünyada olduğu gibi Türkiye’de de ilginç bir hikayesi vardır. En azından bu disiplinin geçirdiği serencamın bizatihi Türkiye’de, bilimin gelişen ve değişen serüveninden bağımsız olarak ele alınması mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla bu hikaye, bir taraftıyla Türk tarihçiliğinde yaşanan paradigma değişiminin ve Türkiye’de iktisadın bir bilim haline dönüşmesinin hikayesi olarak da okunabilir.

Bu çalışmanın amacı bir Türk iktisat tarihi literatürü veya envanteri hazırlamak değildir. Amaç, Türk tarihyazıcılığının değişim süreci içinde ekonomik tarihin nereye oturduğunun belirlenmesi ve iktisadi tarih çalışmalarının yaşadığı serüvenin bir özeti çıkarılmasıdır. Bu çerçevede aşağıda iktisat tarihinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı özetlenmeye çalışılacak, arkasından Türkiye’de iktisat tarihi çalışmalarının nasıl başladığı, buna kimlerin öncülük ettiği, hangi kişi ve grupların ne gibi gerekçelerle iktisat tarihi çalışması yaptıkları, günümüzde iktisat tarihi çalışmalarının hangi noktada olduğu ve benzer hususlar, esas itibarıyla kronolojik bir seyir izlenerek tartışılacaktır. Bunu yaparken konuyla ilgili çalışmalara değinilecek, ayrıca yapılan çalışmalar eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilecektir.

Konu dokuz başlık altında incelenecektir. İlk olarak iktisat tarihinin bir disiplin olarak ortaya çıkışı, iktisat ve tarih arasındaki ilişki ekseninde ele alınacaktır. Daha sonra Türk tarihyazıcılığının genel özellikleri ve tarihçilik paradigmasında ortaya çıkan kırılma noktaları üzerinde durulacaktır. Üçüncü başlık altında iktisadın bir tarih unsuru olarak ele alınışı ve bu çer-

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi.

çevrede yapılan ilk denemelere değinilecektir. Dördüncü başlık altında iktisat tarihi çalışmalarının öncüleri ve bu faaliyetlerin kurumsallaşması meselesi, Türkiye’de iktisat tarihinin bir disiplin haline gelmesini sağlayan Ömer Lütfi Barkan merkeze alınarak anlatılacaktır. Müteakiben Barkan tesirinde ve farklı muhitlerde ortaya çıkan çalışmalar özetlenecektir. Altıncı başlıkta, iktisat tarihi çalışmalarının ülkenin siyasal ve kültürel konjonktürüne paralel olarak nasıl ideolojik bir evrilme geçirdiği tartışılacaktır. Yedinci başlıkta iktisat tarihi çalışmalarında ortaya çıkan kantitatif ve kalitatif bazı değişme/gelişmelerin genel tarih çalışmalarıyla karşılaştırmalı olarak bir analizi yapılacaktır. Bilahare yabancıların Türk iktisat tarihine olan merakları ve yaptıkları çalışmaların bir hülasesi çıkarılacaktır. Son olarak iktisat tarihi çalışmalarının bugün içinde bulunduğu durum, bu alanda çalışanlar ve çalışmaların bir bilançosu verilerek özetlenecektir. Denemenin sonuç kısmında problematikler, problemler ve bazı çözüm önerileri değerlendirilecektir.**

I. İki Kıtayı Birleştiren Berzah: İktisat Tarihi

J. Boswell’in iktisat ve tarihi birer kıtaya benzetmesi ve bir iktisat tarihçisi olarak “kendimi iki büyük kıtayı birleştiren bir berzah gibi görüyorum” demek suretiyle berzah rolünü iktisat tarihine vermesi hoş ve bir o kadar da anlamlı bir karşılaştırmadır.¹ Fakat bir berzahın rolünün birleştirici olduğu kadar ayırıcı olduğu da unutulmamalıdır. İşte iktisat ve tarih ilişkisi üzerinde cereyan etmiş bulunan tartışmalarda da daha çok bu ikinci rol öne çıkmıştır.

Tarihçiler iktisat tarihini ayrı bir bilim dalı olmaktan çok genel tarihin iktisadi olayları konu edinen bir alt kolu olarak değerlendirmişlerdir. *J. Clapham* ve *G. Unwin* gibi tarihçiler iktisat tarihini “geçmişte cereyan eden olayların iktisadi yönünü araştıran” bir bilim dalı olarak tanımlamışlardır. İktisatçılar ise iktisat tarihini, iktisat teorisinin zaman içinde gelişen olaylarla testini sağlayan bir yardımcı bilim dalı olarak nitelemişlerdir. *S. J. R. Hicks* ve *E. Heckser* gibi ünlü iktisatçılar anahatlarıyla iktisat tarihini “iktisadın geçmiş zaman içindeki uygulaması” olarak tarif etmişlerdir.²

İktisat ve tarih arasındaki ilişki iki tip ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi tarihçi-iktisatçı, diğeri iktisatçı-tarihçi ya da iktisat tarihçisi. Tarihçi-

** Bu çalışmanın son şeklini almasında, Tefik Güran, Mustafa Özel ve Gökhan Çetinsaya’nın metni okuyarak yaptıkları eleştiri ve önerilerin önemli katkısı olmuştur, kendilerine teşekkür ederim.

1 Orhan Kurmuş (1982), *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu*, Savaş Yayınları, Ankara, s. 23.

2 Tefik Güran (1997), *İktisat Tarihi*, İstanbul, s. 2.

iktisatçı olarak bilinen *Cliffe Leslie* ve *J. K. Ingram* gibi bilim adamları bir soyutlamadan hareket eden iktisadın bir bilim olamayacağını, bilimsel olabilmesi için iktisadın ampirik-tarihî veriler kullanması gerektiğini iddia ediyorlardı. Tarihçi-iktisatçılar tarihin araştırma yöntemlerini kullanmak suretiyle bir iktisadi tarih yazılabileceğini söylüyorlardı. Buna karşın kendisi de bir tarihçi-iktisatçı olan *J.E.T. Rogers* gibi bazı bilim adamları iktisat tarihinin, araştırma tekniklerini tarihten ve araştırma konularını da iktisattan alan, neticede bu iki bilimden farklı olarak ortaya çıkan bir bilim olduğundan söz ediyorlardı. Aslında kullandıkları yöntemin benzerliği dikkatlerden kaçmamakla beraber tarihçi-iktisatçılar tarihçi metodu, iktisadi tarih temeli üzerine oturtmak için kullanıyorlarken, iktisat tarihçileri aynı metodu iktisat tarihini inşa etmek için kullanıyorlardı. *W. Cunningham* ve *W. J. Ashley* bu görüşü daha da geliştirerek ilk iktisat tarihçisi sıfatını kazanan bilim adamları olmuşlardır.³

İktisat tarihinin iktisat ve tarih ile olan ilişkisi bağlamında şunu da eklemek gerekir. İktisat tarihi iktisat teorisiyle ilişki içindedir ve bu ilişkide genellikle pasif bir konumdadır. Teori etkileyen durumdadır. Tarihle olan ilişkisinde ise aktif veya pasif değil, daha denk bir konuma sahiptir. Özetle tarih araştırmalarından çıkan verileri iktisat tarihçisi kullanır, buna karşılık tarihçiler de iktisat tarihçilerinin ortaya koyduğu bulgulardan istifade ederler. Tarihle olan bu karşılıklı etkileşim aynı şekilde tarih felsefesi için de geçerlidir.

İktisat tarihinin başlangıcı konusu, tanımı gibi tartışmalı bir mesele olmakla beraber⁴ bu hususta bazı genellemeler yapma imkanı bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar iktisat tarihinin başlangıcını *A. Smith*'in ünlü eseri *Milletlerin Zenginliği*'ni yazdığı tarih olan 1776 tarihiyle başlatırlar. Bazıları ise bu tarihi *William Cunningham*'ın, İngiliz üniversitelerinde iktisat tarihi ders kitabı olarak okutmaya başladığı *İngiliz Sanayi ve Ticaretinin Gelişimi* isimli eserinin yayın tarihini esas alırlar. Fakat bu konuda en genel kabul görmüş görüş, Harvard Üniversitesi'nde *Sir William J. Ashley* için bağımsız bir iktisat tarihi kürsüsünün açılış tarihi olan 1892 yılını esas alan görüştür.⁵

Bugün hâlâ iktisat tarihinde iktisat ve tarih taraftarlarının tartışması de-

3 Kurmuş, *a.g.e.*, s. 4-5.

4 Her türlü tartışmaya rağmen iktisat tarihinin doğuşunun Tarihçi Okul'a çok şey borçlu olduğu hususu tartışma götürmez bir gerçektir. Tarihçi Okul'un Klasik Okul ile ilgili olarak getirdiği bir dizi tenkitle beraber ilk defa iktisat-tarih ilişkisi kurulmaya başlamıştır.

5 Kurmuş, *a.g.e.*, s. 14.

vam etmekle beraber⁶, *Ashley* ile birlikte gerek iktisatçılar, gerek tarihçiler tarafından iktisat tarihinin bağımsız bir disiplin olduğu hususu benimsenmiş bulunmaktadır. İktisat tarihi bugün gerek tarih gerek iktisat disiplinlerinin alt dalları arasında oldukça üst bir konuma sahiptir. Başta Anglo-Sakson ülkeleri olmak üzere dünyanın birçok yerinde iktisat tarihi müstakil bir bilim dalı haline gelmiş, gerek lisans gerek lisansüstü düzeyde iktisat tarihi veya bir şekilde onun türevleri ders olarak okutulmaktadır.

Bu alan bilimsel çalışma anlamında da hatırı sayılır bir yayın yoğunluğuna kavuşmuştur. Günümüzde Türkiye’de de birçok üniversitenin iktisat bölümleri bünyesinde iktisat tarihi anabilim dalları oluşturulmuş bulunmakta, ayrıca tarih bölümlerinde de bir şekilde eğitimi verilmektedir. Yine bu çerçevede dünyada *Economic History Association*, *Economic History Society* gibi üye sayısı beş bini aşan kuruluşların yanında irili ufaklı birçok dernek faaliyet göstermektedir.⁷ Aynı zamanda bu kuruluşlar önemli tirajları olan birtakım süreli yayın faaliyetleri de yapmaktadır.⁸

II. Vakanüvislikten Çağdaş Tarihçiliğe:

Türk Tarihyazıcılığında Değişme

“Bir milletin dünya görüşünü, tarih literatürü kadar çok az şey yansıtır” derken *Şerif Mardin* oldukça önemli bir tespit yapmaktadır.⁹ Aslında tarih yazımındaki değişme bir anlamda siyasi felsefede meydana gelen bir değişimin yansması olarak ortaya çıkmaktadır. Tarihyazıcılığı hemen her milletin tarihçiliğinde olduğu gibi Türk tarihçiliğinin de temel problematiklerindedir. Çünkü tarih genellikle bir inanç alanı¹⁰ olarak algılandığından politik kültürün şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.¹¹

6 Bir disiplin olarak iktisat tarihinin doğuşu ve gelişimi ya da başka bir deyişle ‘iktisat tarihinin tarihi’ konusunda bırakın yerliyi, hatırı sayılır yabancı çalışmaların bile sayısı yok denecek kadar azdır. Orhan Kurmuş’un *Bir Bilim Olarak İktisat Tarihinin Doğuşu* isimli eseri tam da bu noktada daha bir önem kazanmaktadır.

7 Kurmuş, *a.g.e.*, s. 12.

8 *Economic History Association* tarafından finanse edilerek yayınlanan *Journal of Economic History*’in ortalama satışı 3.700, yine *Economic History Society*’nin yayını olan *Economic History Review*’in ortalama satışı ise 5.000’i geçmektedir. Kuşkusuz bu çalışmanın konusu olmayan, başka birçok müstakil iktisat tarihi dergisi yayınlanmakta ve bundan başka birçok dergi de iktisat tarihiyle ilgili konuları kapsamı alanına almaktadır.

9 Şerif Mardin (1992), “Türk Tarih Yazımında Son Eğilimler”, *Makaleler 4, Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 291.

10 Ahmet Turan Alkan (1990), “Osmanlı Tarihi: ‘Bir İnanç Alanı’”, *Türkiye Günlüğü*, Ankara, Sayı: 11, s. 4.

11 Süleyman Seyfi Ögün (1998), “Türk Politik Kültürünün Şekillenmesinde Tarihin Konumu”, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek/Yeni Bir Kavrayışa Doğru (Sempozyum Bildirileri)*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 180.

Aslında her yeni kuşakta tarihin yeniden yazıldığı görülür. Tarihin geçmişi günümüze getirdiği ya da günümüzden hareket ederek ve günümüz için bir geçmiş kurduğu önermelerinden hangisinin doğru, hangisinin cari olduğu kuşkusuz cevaplanması gereken bir soru durumundadır.¹² Türkiye'de tarihçilik resmî tarih-gayriresmî tarih kıskacında sıkışmak gibi bir handikapla karşı karşıyadır. Aslında bu kıskacın doğmasının nedeni tarihin, siyasi-ideolojik-kültürel bölünmeden kaynaklanan hesaplaşma arzusunun cereyan ettiği önemli alanların başında geliyor olmasıdır. Tarafların bütün gayretleri, kendi haklıklarını tarih vasıtasıyla ispat etmeye yöneliktir.¹³ Hal böyle olunca bu kıskacın asıl esiri de akademik tarihçilik olmaktadır. Çünkü popüler olanın gölgesinde kalmak yetmiyormuş gibi bir de esas itibarıyla taraf olmadığı bir kutuplaşmanın faturasını ödemek durumunda kalmakta ve bir türlü uç verememekte, gelişmemekte ve olması gereken yere varamamaktadır. Aynı gerçeklik milli tarih ya da gayri-milli tarih bağlamında da geçerli bir durumdur.¹⁴

16. Yüzyıla kadar Türk tarihyazıcılığı bir tür hikaye veya destan biçiminde ve halk dili ve düşüncesi esas alınarak oldukça basit bir formda kaleme alınmıştır. 16. Yüzyıldan itibaren ve özellikle *İdris-i Bitlisi*'yle başlayıp *Ali Çelebi* ve *Hoca Saadettin* tarafından takip edilen yeni tarz tarihyazıcılığı İran tesiri altında şekillenmiştir. Bu yeni tarza göre olayların sebep ve sonuçlarına ilişkin bir hüküm verme gayreti vardır. Fakat yine de tarihyazıcılığının temel eksenini nakilcilik, hikayecilik ve tasviricilik teşkil etmiştir. Bu süreçte *Katip Çelebi*, *Müneccimbaşı* ve *Naima* gibi tenkitçiliği de devreye sokan tarihçiler olmakla beraber asıl değişiklik 19. yüzyılda başlamıştır.¹⁵

Türk tarihyazıcılığı¹⁶ esas itibarıyla vakanüvislik temeli üzerine oturtulmuş, dinin, devletin ve hanedanın tarihinin esas alındığı bir çerçevede şe-

12 Oktay Özel (1998), "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek/Yeni Bir Kavrayışa Doğru (Sempozyum Bildirileri)*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 149.

13 Gökhan Çetinsaya (1998), "Abdülhamid'i Anlamak: 19. Yüzyıl Tarihçiliğine Bir Bakış", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek/Yeni Bir Kavrayışa Doğru (Sempozyum Bildirileri)*, Metis Yayınları, İstanbul, s. 141.

14 Yahya Sezai Tezel (1990), "Osmanlı Tarihinin Bilgisi ile Bugünkü Kimlik Sorunlarımız ve Dünyadaki İtibarımız Meseleleri Arasındaki İlişki ya da İlişkisizlik Üzerine", *Türkiye Günlüğü*, Ankara, Sayı: 11, s. 15.

15 Mükrimin Halil Yinanç (1940), "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İstanbul, s. 575-576.

16 Türk tarihyazıcılığı ile ilgili çalışmaların neredeyse tamamının birinci referansı Mükrimin Halil Yinanç'ın 1940 tarihli *Tanzimattan Meşrutiyete Tarihçiliğimiz* başlıklı makalesidir. Gerek sınırlı bir dönemi esas alışı, gerekse muhteva analizinin eksik oluşu gibi kısıtlılıklarına rağmen alanında öncü sayılabilecek bu çalışma konuyla ilgili oldukça detaylı malumat içermektedir.

killenmiştir. Aslında bu salt Türk tarihyazıcılığının özelliği değil, genel olarak modern zamanlar öncesi dünya tarihyazıcılığının da bir örneğidir. Kaldı ki mesela Osmanlı özelinde Türk tarih yazıcıları bir mirası tevarüs ediyorlardı. Bütün bunlara rağmen prototip bir Osmanlı tarih yazıcısından söz etmek hiç de kolay değildir. Belki klasik Osmanlı tarihçiliğinin temel bazı karakteristiklerinden söz edilebilir. Bu özelliklerden birisi vakanüvisliğin bir memuriyet olarak önemli bir faktör oluşudur. İkincisi dönemin iktidar sahiplerinin temel ideolojisinin tarih yazımına yansımaları gerçeğidir. Bir üçüncü özellik ise yazılan metinlerin birer edebî tür olduğudur.¹⁷

Osmanlılardaki tarihyazıcılığının değişimi, yukarıda felsefi arkaplanıyla ilgili olarak yapılan tahlile denk düşecek şekilde batılılaşma sürecinde başlamıştır. Böyle bir örneği *Şanizade Ataullah Efendi*'nin tarihinde görmek mümkündür. *Şanizade*'nin Batı dillerine olan vukufiyeti, bir hekim olarak meslekî birikimiyle örtüşünce ortaya farklı bir örnek çıkabilmiştir.¹⁸ Başka bazı örnekleri de sıralamak mümkün olmakla beraber Osmanlı tarihyazıcılığı paradigmasının asıl kırıldığı dönem Tanzimat devridir. Bu dönemde tarihyazıcılığında ortaya çıkan en önemli değişim din merkezli bir hareket noktasının yerini hanedan merkezli bir çıkışa terketmesi olmuştur. Bu biraz da bu dönemde bütünlüğün korunmasının bir aracı olarak Osmanlı'nın, dolayısıyla hanedanın öne çıkarılmasından kaynaklanmıştır.

Tanzimat dönemi tarihçiliğinin temsil kabiliyeti yüksek tarihçisi olarak *Ahmet Cevdet Paşa*'yı göstermek yanlış olmaz. Onun meşhur eseri *Tarih-i Cevdet* de bu yaklaşımın bir örneği durumundadır. *Hammer*'in tarihinin bir devamı olarak kaleme alınan bu eser klasik Osmanlı tarihlerinden gerek metodu, gerek muhtevası itibarıyla ayrılır. Özellikle birinci ciltte *İbn Haldun*'dan esinlenerek yaptığı tarih sosyolojisi denemesinin önemi, dönemi esas alındığında izahtan varestedir. Ayrıca *Maruzat* ve *Tezakir*'de bu yöntemi daha başarılı olarak kullanmıştır. Aslında *Cevdet Paşa* yükselme döneminin değil, çöküş döneminin bir tarihçisi olarak devletin ve devletin kurumlarının nasıl çözüldüğünü açıklamak istemiştir.¹⁹

Tanzimat sonrası tarihçiliğimizde zikretmeye değer birçok tarihçi olmakla beraber *Hayrullah Efendi*, yaklaşımıyla çağdaşlarından ayrılır. *Hayrullah Efendi*, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* adını verdiği eserini adeta

17 İlber Ortaylı (1986), "Osmanlı Tarihyazıcılığının Evrimi Üstüne Düşünceler", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der: Sevil Atauz), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, s. 420-423.

18 Zeki Arkan (1985), "Tanzimattan Cumhuriyete Tarihçilik", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1584.

19 Arkan, a.g.m., s. 1585.

karşılaştırmalı dünya tarihi gibi yazmayı denemiştir. Yabancı kaynakları da kullanan tarihçi Türk tarihini dünya tarihinin akışı içinde bir yere oturtmayı denemiştir. Artık bu vakitlerden sonra klasik tarihyazıcılığı eleştirilmeye başlanmış, *Namık Kemal*'in "tarih yalnız erbab-ı hükümet için değil, efradı millet için elzemdir" şeklindeki yaklaşımıyla yeni bir orijin kazanmıştır. *Namık Kemal* de bir *Osmanlı Tarihi* yazmaya başlamış, ancak diğer pek çok örneği gibi bu teşebbüs de yarım kalmıştır.²⁰

Tarihyazıcılığımızdaki birinci evrilme devletin tarihinden toplumun tarihine doğru olmuşsa, ikinci evrilme de İslam'ın tarihinden Türk'ün tarihine doğru olmuştur. *Namık Kemal*'in Avrupa'da İslamiyet öncesi Türk tarihi araştırmaları üzerinde yoğunlaşan Türkoloji çalışmalarını referans alarak bazı Avrupalı milletlerle Türklerin akraba olduğunu söylemesi, yine *Ali Suavi*'nin sürgündeyken Paris'te çıkardığı *Ulum* gazetesinde/mecmuasında Türklerin eski bir uygarlığın devamı olduğunu iddia etmesi gibi gelişmeler bu hususa örnek gösterilebilir. Bu öncü girişimler, daha sonraları *Ahmet Vefik Paşa* gibi tarihçilerin kitaplarında daha ehemmiyetli bir yer işgal etmeye başlamıştır. Ona göre Türkler Osmanlı'dan ibaret değildiler ve konuştukları dil de sadece Osmanlıca değildi. Başka kardeş kavimler ve başka Türkçeler de söz konusuydu. Böyle bir noktadan hareket eden Paşa *Ebulgazi Bahadır Han*'ın Çağatayca eseri *Şecere-i Türkî*'yi Osmanlı Türkçesine çevirmiştir. Yine *Vefik Paşa*'nın çağdaşı olan *Süleyman Paşa* da *Tarih-i Alem*'inde İslamiyet'ten önce Türklerin durumunu ele alan bir bölüme yer vermiştir. *Necib Asım* daha da açık olarak eserine *Türk Tarihi* adını vermiştir. Böylece bu teşebbüslerle kültürel Türkçülüğün temelleri atılmış ve siyasal Türkçülük beslenmiş oluyordu.²¹

Bu yaklaşımın kurumsallaşması özellikle Rusya'dan Osmanlı topraklarına gelen Türk kökenli aydınların entelektüel faaliyetleriyle olmuştur. Bu isimlerden birisi, belki de en önemlisi *Yusuf Akçura*'dır. Eğitiminin bir kısmını Paris'te tamamlayan *Akçura* Batı'yı ve bu arada Batı ilim alemini iyi tanıyordu. Bu konudaki çeşitli çalışmalarının yanında en önemlisi kuşkusuz *Üç Tarz-ı Siyaset* idi ve burada kısaca Osmanlıcılığın öldüğünü, İslamcılığın kurtarıcı olamayacağını, tek çarenin Türkçülük olduğunu söylüyordu. 1910'lu yıllardan itibaren Türkçü yayın organları artan bir şekilde yayına başladı. Bunların en önemlisi *Türk Yurdu*'dur. *Türk Yurdu* çevresinde *Yusuf Akçura* dışında *Mehmed Emin Yurdakul*, *Ahmed Ağaoğlu*, *Hüseyinzade Ali Turan* ve *Ziya Gökalp* bulunuyorlardı. *Gökalp*, *Türk Yurdu* ve *Küçük Mec-*

20 Ankan, *a.g.m.*, s. 1587.

21 Ankan, *a.g.m.*, s. 1588.

mua'da Türk tarihçiliğinde metod meselesi üzerine yazılar yazıyordu. Ona göre nesnel tarih önemlidir, ancak gerekli olan "Milli Tarih" tir.²²

Mükrimin Halil Yinanç tarihle ilgili bilimsel sayılabilecek ilk eserlerin II. Meşrutiyet'ten sonra yazıldığı iddia etmektedir.²³ Gerçekten de çağdaş tarihçilik için bir başlangıç noktası vermek gerekirse bu tarih, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*'nın (TOEM) yayınlanmaya başladığı 1910 yılıdır. Cumhuriyet döneminin ilk devresine damgasını vuran, son Osmanlı vakanüvisi *Abdurrahman Şeref, Ahmet Tevhit, Ahmet Refik, Mehmet Arif, Necib Asım, Halil Edhem* ve *Mehmed Galib* gibi devrin önemli tarihçileri bu derginin muhitini oluşturuyorlardı.²⁴ Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte, 1922 yılında, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası* (TTEM) adını alan ve yayın hayatına devam eden dergi 1931 tarihine kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Bu isimler arasında kuşkusuz *Ahmet Refik* önemli bir yer işgal eder. O bir anlamda geleneksel tarihçilik ile çağdaş tarihçilik arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Bu noktada 1915 yılında yayın hayatına giren ve ancak 5 sayı çıkabilen *Milli Tetebbular Mecmuası*'nı da zikretmek gerekir. Bu mecmuanın önemli ismi *Fuat Köprülü* olup daha sonraları Türk tarihçiliğinin milad noktalarından birisi olacaktır.²⁵

Türk tarihçiliğinde 1930'lu yıllar, bir anlamda ulusçuluğun inşası gayretleriyle "romantik resmî tarih tezi"nin etkisinde ürünlerin gerçekleştirildiği yıllar olmuştur. Gerek 1933 tarihli üniversite reformuyla, gerek *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*'nin kurulmasıyla bu sürece kurumsal destek verilmiştir. Yine de resmî tarih görüşlerinden farklı olarak İstanbul'da *Köprülü'nün*, Ankara'da da *Akçura'nın* öncülük ettiği farklı muhitler oluşmuş, yeni açılımlar ortaya çıkmıştır.²⁶

III. Önden Giden Atlılar: Türk Tarihçiliğinde İktisat Öğesinin Kullanılmaya Başlanması

Bir şekilde iktisat tarihi ile alakalandırılacak ilk metinler olarak bizzat

22 Ankan, *a.g.m.*, s. 1590-1592.

23 Yinanç (1940), *a.g.m.*, s. 595.

24 Halil İnalçık-Bahaeddin Yediyıldız (2002), "Türkiye'de Osmanlı Araştırmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 4-8 Ekim 1999, (Kongreye Sunulan Bildiriler)*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, s. 85 vd. Bu çalışmanın birinci kısmı *Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları* başlığıyla İnalçık, ikinci kısmı ise *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-sinde Osmanlı Tarihi Araştırmaları* başlığıyla Yediyıldız tarafından kaleme alınmıştır.

25 Zafer Toprak (1986), "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-19)", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der: Sevil Atauz), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, s. 431-432.

26 Toprak, *a.g.m.*, s. 433.

padişahların hazırladıkları adaletnameleri²⁷, önemli alim ve devlet adamlarının hazırladıkları nasihatnameleri²⁸, siyasetnameleri, layihaları ve risaleleri²⁹ zikretmemiz mümkündür.³⁰ Yine uluslararası anlaşma metinleri, seyahatnameler ve hatıratlar içinde mevcut iktisatla ilgili bilgiler de bu literatürün önemli birer parçasıdır. Umumi tarih eserlerinde ise bu hususlar ihmal edilecek kadar sınırlıdır. Ancak belirtmek gerekir ki, iktisat tarihiyle ilişkisi bakımından daha rahat adlandırma yapabileceğimiz malzemelerin ortaya çıkışı için Tanzimat'ın ilanı beklenmelidir.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte artık yeni bir dönem başlamış oluyordu. Modernleşme ve batılılaşma çabalarının önemli bir durağı olarak Tanzimat, birçok alanda olduğu gibi iktisat literatürü oluşumunda da gerekli zemini hazırlıyordu. Bizzat Tanzimat Fermanı'nın kendisi, iktisadi/mali bir içeriğe sahip olmak suretiyle, gelişmeye başlayan bu literatüre denk düşüyordu. Tanzimat Fermanı'nda, can, ırz ve namusun korunması gereği ifade edildikten sonra mal emniyeti konusuna değiniliyor, daha sonra müslüman ve gayrimüslim bütün vatandaşların en çok şikayet ettikleri vergilerin adil bir şekilde düzenlenmesi ve tahsil edilmesi gerektiği ve iltizamın kaldırıldığı ifade ediliyordu. Ayrıca bir bütçe hazırlanması ve bütçe dışı harcamalara engel olmak için de gerekli kanunların çıkartılmasına işaret ediliyordu.³¹

Osmanlı Devleti'nde iktisat ve maliyeyle ilgili literatürün daha çok Tanzimat ile birlikte şekillenmeye başladığı yukarıda ifade edilmişti. Bu çerçe-

27 Halil İnalçık (1965), "Adaletnameler", *Belgeler/Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, No: 3-4, TTK Yayınları, Ankara, s. 49-145.

28 Cornell Fleischer (1996), *Tarihçi Mustafa Ali/Bir Osmanlı Aydını ve Bürokratu*, (Çev. Ayta Ortaç), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 7.

29 Zuhuri Danişman (Sad.) (1972), *Koçi Bey Risalesi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, s. 13.

30 Osmanlı Devlet müesseselerinin bozulması ve bunun önlenmesi amacıyla eser kaleme almış ve bugün klasik sayılan diğer isimler şunlardır: Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler (Nesâyihi'l-Vüzera ve'l-Ümera veya Kitâb-ı Güldeste)*, (Sad. Hüseyin Rağıp Uğural), Üçüncü Baskı, Ankara 1992; *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, (Haz. Abdullah Uçman), İstanbul 1974; *Ebubekir Ratib Efendi Risalesi*, Süleymaniye Kitaplığı, Esat Efendi Kitapları, No: 2235. Yine III. Mehmed zamanında Hasan Kâfi Akhisarî ve Aynî Ali Efendi, IV. Mehmed devrinde Tarhoncu Ahmet Paşa ve Katip Çelebi, Damat İbrahim Paşa'nın Paris'e elçi olarak gönderdiği Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Prusya'ya elçi giden Giritli Ahmed Resmî Efendi, Tatarcık Abdullah Molla, Mehmed Şerif Efendi, Keçecizade İzzet Paşa gibi isimler Tanzimat'tan evvel devletteki çözümler ve çarelerine ilişkin risale kaleme almışlar, çözüm önerilerinde bulunmuşlardır. Bu layihalar arasında II. Osman'a sunulan *Kitâb-ı Müstetab*, Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya takdim edilen *Kitâb-ı Mesâlihi'l-Müslimîn ve Menâfi'l-Mü'minîn* ve III. Murad'a arz edilen *Hırzû'l-Mülûk* gibi yazarı belli olmayan örnekler de mevcuttur.

31 Coşkun Çakır (2001), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yayınları, İstanbul, s. 21-22.

vede, önce yabancı iktisatçılardan tercüme yapılmış, sonra gazete ve mecmualar çıkarılmış, ardından iktisat ve maliye eğitimi veren okullar açılmıştır. Zamanla gerek bürokratik kademelerde yer alan kişilerce, gerek sözü edilen okullarda ders veren hocalarca telif eserler de yazılmaya başlanmıştır.³²

Bu anlamda önemli bir kaynak grubunu gazeteler oluşturmaktadır. İlk defa 1831'de çıkan *Takvim-i Vekayi* gazetesinde "Ticaret ve Es'ar" başlığı altında Osmanlı okuyucusu, iktisatla ilgili mevzularla tanışmıştır. Hemen arkasından *Ceride-i Havadis* çıkmış, gazeteyi çıkaran *Wilhelm Churchil* açık kendisinin İngiliz çıkarlarını Fransız çıkarları karşısında korumak ve Tanzimat'a Batı'da gerekli desteği sağlamak için böyle bir gazete çıkarmak istediğini ifade etmiştir. Bu gazetede iktisat ve maliye ile ilgili yabancı atılmayacak sayıda makaleler yer almıştır. İktisatla ilgili ilk metinler sayılabilecek yazıları *Ceride-i Havadis*'te *Münif Paşa* kaleme almıştır. 1861 yılında kaleme aldığı bu yazıları daha sonra ekonomipolitik/iktisat olarak adlandırılacak "idare-i mülkiye" başlığı altında yazmış, bir anlamda kendince bir kavramsallaştırma ya da anlamlandırma yapmıştır. Ona göre Fransızca aslının bir tercümesi olan bu ilim, "insanın refahı, bir memleketin üretim ve saadete ulaşmasının yollarından bahseden bir ilimdir".

Bir başka gazete *Tercüman-ı Ahval* olup *Şinasi* tarafından yayınlanmıştır. *Şinasi*'nin hocası sayılabilecek *Fethi Ahmet Paşa* iktisadi konulara ilgi duyan bir yönetici olmasından olsa gerek *Şinasi*'nin Avrupa'ya maliye eğitimi almak üzere gönderilmesini temin etmiştir. *Şinasi* döndükten sonra gazetecilik yapmış ve iktisadi/mali konularda yazılar yazmaya başlamıştır. Aynı gazetede *Şinasi* dışında *Mecmua-i Fünun*'da yazılar yazan *Mehmed Şerif Efendi* de iktisat yazıları yazmıştır. Gazete tarafından bu yazılarda "ilm-i ahval-i milliye" ismi verilen bu ilimle, yani iktisat ilmiyle ilgili açıklama ve tavsiyelerde bulunulmuştur.

1860'ların başından itibaren iktisadi yayınlarda hatırı sayılır bir artış olmuştur. *Galip Haldun*'a göre bunun belli başlı beş nedeni vardır. Birincisi *Sultan Abdülaziz*'in iktidarının ilk yıllarında ortaya çıkan mali bunalım ve bunu aşmak üzere yapılan mali ıslahatlar bağlamında bütçeler yayınlanmış, kağıt parayla ilgili mevzuat hazırlanmış, her gün değişen kararlar alın-

32 Bu konuda Galip Haldun'un Milli İktisat tezinin savunuculuğunu yapan *İktisadiyat Mecmuası*'nda yayınlanmış bir dizi yazısı bulunmaktadır. Tanzimat dönemi iktisat yayıncılığı bakımından yazıldığı dönem de dikkate alınırsa oldukça etraflı bir envanter sunmaktadır: "Tanzimat Döneminde Matbuat ve Neşriyat-ı İktisadiye" I, *İktisadiyat Mecmuası*, Sayı: 30, 1 Teşrinievvel 1332, s. 6-7; II, Sayı: 32, 20 Teşrinievvel 1332, s. 3-4; III, Sayı: 37, 15 Kanunievvel 1332, s. 3-4; IV, Sayı: 68, 22 Teşrinisani 1333, s. 5-7.

miş ve böylece bir resmî literatür oluşmuştur. İkinci olarak *Yeni Osmanlılar* yaptıkları gazetecilik faaliyeti içinde sadece edebî konulara temas etmekle yetinmemişler, siyasi ve iktisadi mevzulara ilişkin yazılar da kaleme almışlardır. Üçüncüsü *Yeni Osmanlılar*'ın *Mustafa Fazıl Paşa*'nın nezareti ve himayesinde Avrupa'da yayınladıkları gazete ve mecmualarda hükümetin iktisadi ve mali uygulamalarını daha da artan dozda eleştiren yazı ve diziler hazırlamışlardır. Son olarak Amerikan İç Savaşı'nın çıkmasıyla beraber Avrupa'da artan pamuk üretimi eğilimi bizde de aksülamel bulmuş ve ülkemizde pamuk üretiminin gereği, dolayısıyla tarımsal faaliyetlerle ilgili tartışmalar, bu arada yayınlar artmıştır.

Yukarıda da değinildiği gibi, bu dönemdeki gazeteler daha çok *Yeni Osmanlı* gazeteleri olmuştur: *Hürriyet*, *Ulûm*, *İttihat*, *İnkilap*... *Yeni Osmanlılar*'ın mensupları arasında üç önemli isimden birincisi ve en önemlisi *Namık Kemal*, ikincisi *Ziya Paşa* ve üçüncüsü *Ali Suavi*'dir. *Yeni Osmanlılar*'ın çıkardıkları önemli gazetelerden birisi ve *Yeni Osmanlılar*'ı ve onların siyasi, iktisadi, mali ve içtimai fikirlerini en iyi tanıtan gazete *Hürriyet* gazetesidir. Genel iktisat ve ülkenin iktisadi şartları ile iktisadi tarihe tekabül edecek yoğun bir makale ve yazı koleksiyonunu bu gazetede bulmak mümkündür. Daha sonra da *Jön Türk* gazeteleri ortaya çıkmıştır. *Mizan-ı İctihad*, *Terakki*, *İbret*, *Basiret*... bunların hepsi de iktisatla ilgili malzemeleri giderek artan bir ölçekte kullanmaya devam etmişlerdir.

Mecmualarda ise ilk olarak *Mecmua-i Fünun* dergisi yayın hayatına başlamıştır. Burada iki isim yukarıda zikretmiş olduğumuz *Mehmed Şerif Efendi* ve *Münif Paşa* tam da iktisat tarihine denk düşecek yazılar yayınlamışlardır. Bu yazılar arasında tarımın mı sanayiinin mi önemli olduğu gibi zihniyet merkezli tartışmalardan kağıt paranın tarihçesine kadar farklı konular bulmak mümkündür. Bu tür dergiler arasında takip eden yıllar içinde *Mecmua-i Ebuzziya*, *İktisadiyat Mecmuası*, *Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası*, *Yeni Mecmua* ve *Türk Yurdu*'nu zikretmek gerekir. Özellikle *İktisadiyat Mecmuası*'nda milli iktisat ile ilgili çalışmalar dikkat çekmektedir.

Bu Yayıncılık bağlamında gelişen bu literatüre Beyoğlu'nda çıkan yabancı gazete ve dergileri de eklemek gerekir. Borçlanma, Duyun-ı Umumiye, maliyenin kontrolü, imtiyazlar gibi beylik konuların ağırlıklı olarak ele alındığı bu gazeteler arasında *Times*, *Morning Post*, *La Turquie*, *Levant Herald*, *Levant Times* gibi gazeteler yer almıştır.

Bir başka kaynak grubunu kitaplar oluşturmaktadır. İlk kitaplar daha çok Batı'da yayınlanan kitapların tercüme olarak karşımıza çıkmakta-

dır.³³ Ekonomik tarihin tarihsel kökenleri bağlamında Tanzimat'tan sonra kaleme alınan tarih kitapları da dikkatlerimizi çekmektedir. Bunlardan birisi hiç kuşkusuz *Tarih-i Cevdet*'tir. Gerçekten yukarıda Türk tarih yazılcılığının değişimi bağlamında değinildiği gibi *Cevdet Paşa* tarihe ekonomiyi, sosyal yaşamı, gündelik hayatı, pahalılığı, krizi vs. sokmayı ustalıklı başarımıştır. Bu hususiyet, konuyla ilgili eserleri *Maruzat* ve *Tezakir* için de geçerlidir. Bir başka eser *Mustafa Nuri Paşa*'nın *Netayicü'l-Vukuat* isimli eseridir. Paşa kabaca Osmanlı'nın kuruluşundan Tanzimat'a kadar (1841) getirdiği eserinde olayları salt siyasal boyutlarıyla değil, sosyal ve ekonomik boyutlarıyla da ele almış, ekonomik ve sosyal alanlarda ortaya çıkan değişimlere önemli bir yer ayırmıştır.³⁴

Tanzimat dönemini müteakiben iktisatla ilgili kitapların sayısı artmaya başlamıştır. *Mehmed Şerif*'in *İlm-i Emval-i Milliye*'si 1863'te, *Mehmed Midhat*'ın *Ekonomi Fenn-i İdaré*'si ve *Ahmed Hilmi*'nin *İlm-i Tedbir-i Servet*'i 1869'da, *Ahmed Midhat*'ın *Ekonomi Politik*'i 1874 ve *Sevda-yı Sa'y ü Amel*'i 1878'de, *Sakızlı Ohannes*'in *Teşrik-i Mesai ve Tefrik-i Mesai*'si 1879'da, *Nur*'nin *Mebahis-i İlm-i Servet*'i 1881'de, *Mahmud Esat*'ın *İlm-i Servet*'i 1884'te, *Ahmet İhsan*'ın *İlm-i Servet*'i 1885'te, *Akyığıtzade Musa*'nın *İktisat yahut İlm-i Servet*'i 1896'da ve *Cavid Bey*'in *İlm-i İktisat*'ı 1897 yılında yayınlanıyor. Bu kitapların bir kısmı yukarıda da ifade edildiği gibi yabancı iktisat kitaplarının bir çeşit çevirisi sayılabilir. Bir kısmı ise biraz daha telif karakteri taşır. Mesela *Ahmed Midhat* eserlerinde iktisatla ilgili mevzular ve bu mevzulardan özellikle "çalışma" üstünde durmakta, böylece teorik iktisada ya da maliyeye denk düşecek hatırı sayılır bir iktisat literatürü teşekkül etmektedir.³⁵

Ancak bu literatür içinde üç eser vardır ki, bunlar benzerleri arasında öne çıkmış, adeta klasik olmuştur. Bunların bir diğeri özelliği de birer iktisadi-mali tarih numunesi oluşlarıdır. Bunlardan birincisi *Süleyman Sûdi* tarafından kaleme alınan ve 1890 yılında yayınlanan *Defter-i Muktesid*'dir. İkincisi *Abdurrahman Vefik*'in *Tekâlif Kavâid*'i ve üçüncüsü de *Hasan Ferid*'in

33 İlk Türkçe iktisat kitabının kimliği konusu hâlâ kesinliğe kavuşturulamamış bir mevzudur. İlk kitabın *Sehak Ebru*'nun *İlm-i Tedbir-i Menzil*'i olarak gösterenler de, *Serendi Arşizen*'in yine aynı başlıktaki kitabına işaret edenler de mevcuttur. Bu konuda çalışma yapmış Z.F. Fındıkoğlu, C.O. Tütengil ve Sabri Ülgener gibi araştırmacılar arasında da bir mutabakat yoktur. Ama bilinen bir gerçek var ki o da bu kitapların 1850'lerin başından itibaren yayınlanmaya başlandığı ve sayılarının gittikçe arttığıdır.

34 Şehabettin Tekindağ (1971), "Osmanlı Tarihçiliği", *Bellekten*, Cilt 35, Sayı: 140, Ankara, s. 662-663.

35 Necdet Kurdakul (1990), "19. Yüzyılda İktisat Kitapları", *Tarih ve Toplum*, C. 13, S. 77, s. 57-60.

Nakid ve İtibar-ı Malî isimli eserleridir. *Süleyman Sûdi Efendi* maliye bürokrasisi içinde yetişmiş bir zattır. Üç cilt olarak hazırladığı eserinde ağırlıklı olarak Osmanlı vergi sistemini incelemiştir. Bu eser *Mehmet Ali Ünal* tarafından Latinize/transkribe edilerek 1996 yılında yayınlanmıştır.³⁶ *Abdurrahman Vefik (Sayın)* de, *Süleyman Sûdi* gibi bir maliyecidir. Ancak o eğitimi devam ettirerek önce maliye hocası, arkasından Maliye Nezareti müsteşarı ve son olarak da maliye nazırı olmuştur. *Tekâlif Kavâidi*'nin esasını Maliye Mektebi'nde okutulan maliye ve vergi ile ilgili dersler oluşturmuştur. Eser iki ciltten (kısım) mürekkep olup muhtevasını Osmanlı maliye teşkilatı ve vergi sistemi oluşturmaktadır. Kitabın ilk baskı tarihi 1910'dur. Bu kitap da, *Defter-i Muktesid* örneğinde olduğu gibi, latinize edilmiş ve Maliye Bakanlığı tarafından ve Maliye Bakanlığı eski müsteşarı *Erdoğan Öner* imzasıyla yayınlanmıştır.³⁷ Üçüncü eserin tam adı *Nakid ve İtibar-ı Malî*'dir. Müellifi *Hasan Ferid* bir taraftan maliye hocalığı yaparken diğer taraftan bürokratik görevler deruhte etmiştir. *Nakid ve İtibar-ı Malî*'nin ilk yayınlandığı tarih 1914'tür. Eser üç cilt olarak hazırlanmış olup birinci cilt *Meskûkât*, ikinci cilt *Evrak-ı Nakdiye* ve üçüncü cilt ise *Bankacılık* başlığını taşımaktadır. Eserin birinci cildinde Osmanlı para sisteminin temeli olan madenî paraların ilk ortaya çıkışlarından Osmanlı uygulamasına kadar geçirdikleri değişiklikler ve Osmanlı uygulamasına yer verilmiştir. İkinci ciltte ise kağıt para uygulamasının Osmanlı Devleti'nde nasıl başladığı ve ne tür sorunlarla karşılaşıldığının tarihi yazılmıştır. Üçüncü ve son cilt ise bankacılığa aittir. Önce dünya tarihinde bankacılığın nasıl doğduğu özetlenmekte, sonra da Osmanlı Devleti'nde ilk kurulan bankadan itibaren 1914 yılına kadar bankacılık teşkilatı ve faaliyetleri etraflı bir şekilde anlatılmaktadır.³⁸

Bu döneme ilişkin olarak son kaynak grubunu okullar oluşturmaktadır. *Mekteb-i Maliye*, *Mekteb-i Mülkiye* ve *Mekteb-i Hukuk* başta olmak üzere başka bazı mekteplerde de iktisat çerçevesi dersler okutulmuştur. Bu dersler arasında iktisat ve maliye tarihi bahislerini anlatan genel ve müstakil dersler sözkonusu olmuştur. Nihayet 1936 yılında İktisat Fakültesi'nin kurulmasıyla beraber düzenli bir iktisat tarihi eğitimi başlayabilmiştir.³⁹

36 *Defter-i Muktesid/Osmanlı Vergi Düzeni* (1996); Yazan: Süleyman Sûdi, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal, Isparta, 313 s.

37 *Tekâlif Kavâidi/Osmanlı Vergi Sistemi* (1999); Abdurrahman Vefik, Hazırlayan: Erdoğan Öner, Maliye Bakanlığı Yayını, Ankara, 722 s.

38 Sözkonusu eser, uzun ve yorucu bir çalışmanın ardından kısmen sadeleştirilerek ve bazı eklemeler yapılarak tek cilt halinde yayınlanmak üzere tarafımızdan hazırlanmıştır.

39 Türkiye'de iktisat eğitiminin tarihiyle ilgili olarak birçok çalışma yayınlanmıştır. Bu çalışmaların bir hülâsası ve konu hakkında daha fazla bilgi için bakınız: Coşkun Çakır-Şevket Kamil Akar, "İktisat Eğitiminin Beşiği İ.Ü. İktisat Fakültesinin Kuruluşu", *İFMC*, 49. Cilt, 60. Yıl Özel Sayısı, İstanbul 1998, s. 271-310.

Yukarıda da bir nebze değinildiği gibi, geleneksel Osmanlı tarihçiliği ile çağdaş tarihçilik arasındaki köprüleri kuranlar arasında *Ahmet Refik* ve *Fuat Köprülü* vardır. Bilimsel tarihçiliğimiz ana hatlarıyla *Akçura-Gökalp-Köprülü* çizgisinde gelişmiştir.⁴⁰ Özellikle *Köprülü* bir anlamda çağdaş Türk tarihçiliğinin öncüsü olmuştur. *Köprülü*'yle beraber tarihçiliğimiz farklı bir perspektife kavuşmuş ve bilimsel temellere oturmuştur. Bu çerçevede dönemin dünya tarihçiliğindeki etkin mektebi *Annales Ekolü* Türk tarihçiliğini ciddi olarak etkilemiş, *Köprülü*'nün 1931 yılında *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*'nı çıkarmasıyla artık bir *Köprülü* mektebi açılmıştır.⁴¹

Köprülü'nün yaklaşımında iki nokta öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Osmanlı tarihinin genel Türk tarihi içinde mütalaa edilmesi gerekliliğidir. İkinci nokta ise Türk devletlerinin iktisadi, sosyal, hukuki ve kültürel sistem ve teşkilatlarının birlikte telif edilmesi zaruretidir.⁴² Osmanlıların kuruluşu meselesini de ekonomik, sosyal ve kültürel olarak etraflı bir Selçuklu tarihi çerçevesiyle açıklamaya çalışır. Ona göre Türk tarihinin tam olarak gün ışığına çıkarılması hukukçu ya da filologların değil, sosyal değişimin belirleyici unsurunun ekonomik şartlar olduğunu görebilen ve sosyo-ekonomik meselelerle uğraşan tarihçilerin işi olması gerekir.⁴³

Kuşkusuz *Köprülü Mektebi*'nin takipçileri onun çizgisinde önemli mesafeler almışlardır. Bunlar arasında Türklerin eski dini olan şamanizm konusunu inceleyen *Abdülkadir İnan*, Türklerin göçlerini ve göçebe yaşantılarını araştıran *Faruk Sümer*, Türklerin düşünce tarihini tasavvuf tarihi bağlamında ele alan *Abdülbaki Gölpınarlı*, Türklerle ilgili olarak antropolojik ve folklorik araştırmaların öncüsü *Pertev Naili Boratav*, yaşamını Selçuklu tarihinin araştırılmasına adanmış *Osman Turan*, Selçuklu-Osmanlı iktisadi ve içtimai tarihine dönük çalışmalarını *Mustafa Akdağ* ve çalışmalarını tamamıyla Osmanlı üzerinde yoğunlaştıran *Halil İnalçık*'ı saymak mümkündür.⁴⁴ Kuşkusuz bunların içinde Osmanlı devletinin iktisadi tarihini günyüzüne çıkaran, hem *Köprülü*'nün beslendiği kanallardan, hem de *Köprülü*'den beslenen, ama zaman zaman ondan ayrılan *Ömer Lütfi Barkan*'ı ayrıca zikretmek gerekir. Bütün bu saydığımız kişi, dönem ve konula-

40 Halil Bertay (1985), "Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 9. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 2461.

41 Zafer Toprak (1986) "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der: Sevil Atauz), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, s. 432-433.

42 Halil Bertay (1983), *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*, Kaynak Yayınları, İstanbul, s. 64.

43 Bertay, *a.g.m.*, s. 74, 84.

44 Bertay, *a.g.m.*, s. 90.

rı, aslında *Köprülü*’nün ilgi alanlarının ne kadar geniş olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

IV. Bir Hoca Bir Kürsü: Barkan ve Türk İktisat Tarihi Enstitüsü

1. İktisat Tarihi Öğreniminin Serencamı

Osmanlı Devleti yukarıda da değinildiği gibi 19. yüzyılın ikinci yarısının başından itibaren iktisat kitapları ve mecmuaları ile tanıştı. 1860’lardan itibaren iktisadi fikir hareketleri doğmaya başladı. Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde önce Mülkiye ve Maliye Mekteplerinde, sonra Ticaret Mektebinde, daha sonra Darülfünun Edebiyat ve Hukuk Fakültelerinde iktisat dersleri, giderek artan bir yoğunluk ve muhtevayla okutulmaya başlandı.⁴⁵

İktisat dersleri arasında ilk olarak İktisat Tarihi dersi Ticaret Mektebinin programında yer almıştır. Bu okul ilk olarak 1883 yılında orta öğretim programıyla eğitime açılmıştır. Asıl adı “Hamidiye Ticaret Mekteb-i Âlisi”dir. Amacı nizamnamesinin birinci maddesinde de yer aldığı gibi, ticaret elemanı yetiştirmektir. Daha çok ticaret ve hesap derslerinin yer aldığı müfredat içinde iktisada da önemli bir yer verilmiştir. 1923 yılında “Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi” adı altında İktisat Bakanlığına bağlanmıştır. 1924 tarihli talimatnamede belirtildiği gibi iktisat derslerine ağırlık verilmiş ve müfredatına şu dersler ilave edilmiştir: ‘Medhal ve Nazari İktisat’, ‘İktisat Tarihi’, ‘İçtimai İktisat ve Hukukiyat’ ve ‘Türkiye İktisadi Coğrafyası’.⁴⁶

Türkiye’ye davet edilen ve üniversite reformu konusunda rapor yazması istenilen A. *Marche*’nin üniversiteyle ilgili olarak hazırladığı raporu hükümet tarafından değerlendirilmiş ve 31 Temmuz 1933’te İstanbul Darülfünunu ilga edilmiştir. Maarif Vekaletine 1 Mart 1934 tarihine kadar İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir kurumun açılması görevi verilmiştir. Bu amaç doğrultusunda oluşturulan komisyon çalışmalarını 1934 Mayısında tamamlamış, 31 Mayıs 1934 tarihinde çıkarılan bir kanun ile İstanbul Üniver-

45 Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1946), *Türkiye’de İktisat Tedrisatı Tarihçesi ve İktisat Fakültesi Teşkilatı*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisadiyat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul, s. 9-69. Türkiye’de iktisat eğitiminin tarihsel arkaplanı ile ilgili olarak şu eserlere de bakmakta yarar vardır: Şerif Mardin, “Türkiye’de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)”, s. 51-118, *Makaleler 2, Siyasal ve Sosyal Bilimler* (Derleyenler: Mümtaz’er Türköne, Tuncay Önden), İletişim Yayınları, İstanbul 1990; Niyazi Berkes, “Ekonomik Tarih ile Teori İlişkileri Açısından Türkiye’de Ekonomik Düşünün Evrimi”, s. 39-59, *Türkiye’de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine* (Der. Fikret Görün), Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, Ankara 1972.

46 Esat Çelebi (1983), *Yüz Yıllık Mezunları İle İstanbul Yüksek Ticaretliler (1883-1983)*, İstanbul, s. 18-30.

sitesi son şeklini almıştır.⁴⁷ İstanbul Üniversitesi için hazırlanan 11 Ekim 1934 tarihli talimatnamenin birinci maddesinde, üniversiteye bağlı olarak Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen Fakültelerinin isimleri mevcuttur. Bu tarihte İktisat Fakültesi sayılan fakülteler arasında yer almamıştır. Bu arada Hukuk Fakültesine bağlı İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü tarafından iktisat eğitimi verilmeye çalışılmıştır. Ancak enstitünün verdiği iktisat eğitiminin ileri sınıflara gelmiş talebe ve mezunlar için bir senelik kurs niteliğinde olmasının, ders ve seminerleri takip eden öğrencilerin alt yapısı oluşturulmadığından dersleri kavrayamamasının ve başka işlerle meşgul olmalarının iktisat eğitimini ikinci plana itmiş olması gerçeği bir iktisat fakültesi kurulması sürecini hızlandırmıştır.⁴⁸

İktisat Fakültesi İstanbul Üniversitesini oluşturan fakülteler arasına, Maarif Vekillığının 2 Aralık 1936 tarih ve 10592 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine, 14 Aralık 1936 tarihinde bakanlar kurulunca görüşülüp onanarak girmiştir. Bu karar 26 Ocak 1936 tarih ve 3492 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanarak İktisat Fakültesinin kurulması resmen kesinleşmiştir.⁴⁹ İktisat Fakültesi 4 Şubat 1937 tarihinde de eğitim-öğretime başlamıştır.

İktisat Fakültesi kurulunca dekanlığına Hukuk Fakültesi iktisat hocalarından biri olan *Ord. Prof. Ömer Celal Sarc* getirildi. 1901 doğumlu olan *Sarc* en genç ordinaryus idi. Almanya'da doktora yapmış, Alman Tarihçi Okulunun ünlü temsilcilerinden *Werner Sombart*'ın öğrencisi olmuştu. Dekanların Ankara'dan atandığı bu dönemde, *Sarc*'ın görevi 1948 yılına kadar devam etti. *Sarc* istatistik derslerini okuttu. Diğer Türk hocalardan *Ord. Prof. İbrahim Fazıl Pelin* maliye, *Ord. Prof. Şükrü Baban* iktisat, *Doç. Ömer Lütfi Barkan* iktisat tarihi, *Doç. Fahri Fındıkoğlu* sosyoloji, *Doç. Refii Şükrü Suvla* Türkiye iktisadi coğrafyası, *Doç. Dr. Ahmet Ali Özeke*n işletme iktisadi derslerini okutuyorlardı.⁵⁰

Görüldüğü gibi ilk defa kurumsallaşmış bir iktisat eğitimi veren İktisat Fakültesi dersleri arasında iktisat tarihi girmiş ve *Barkan* tarafından okutulmaya başlanmıştır. Ayrıca *Barkan* iktisat tarihi bağlamında yaz döne-

47 E. Hirsh (1950), *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, c. I, İstanbul, s. 298-318.

Darülfünü'nun Üniversite'ye dönüşmesiyle ilgili olarak bakınız: Sadi Irmak, "Pozitif Bilim Kuruluşları ve Darülfünundan Üniversiteye Geçiş", *Cumhuriyetin 50.Yılında İstanbul Üniversitesi*, s.102-154, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 1973; Mehmet Saray, *İstanbul Üniversitesi Tarihi (1453-1993)*, s.79-100, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996; Ali Aslan, *Darülfünundan Üniversiteye*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1996.

48 Hirsh, *a.g.e.*, s. 399.

49 *Resmi Gazete*, Sayı: 3492, Kararname No: 5719, 26 Kanunuevvel 1936.

50 Feridun Ergin (2001) "İktisat Fakültesi (1936-1942)", İ.Ü. İktisat Fakültesi 2001-2002 Kataloğu, İstanbul, s. 201.

minde 'Türkiye İktisat Tarihinin Ana Hatları' ve seçimler olarak da 'Türkiye Maliye Tarihi' okutmuştur. Ayrıca fakültenin doktora programı açılmış ve bu program altında altı bölümden birisini de 'İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya' oluşturmuştur. Yine *Barkan* tarafından bu programda 'Türk İktisat ve Maliye Tarihi Üzerine Araştırmalar' başlıklı seminerler verilmiştir.

2. Barkan'ın Kısa Hayat Hikayesi ve İlim Anlayışı

Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan 1902 yılında Edirne'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini burada yaptıktan sonra Edirne Muallim Mektebini bitirdi. Üç yıl ilkokul öğretmenliği yaptı. 1923 yılında İstanbul'da açılan Orta Öğretmen Okulu'nda bir yıl okuduktan sonra İstanbul Darülfünunu Edebiyat Fakültesine ve Yüksek Muallim Mektebine girdi. Fakültenin Felsefe Bölümü'nü 1927 yılında bitiren Barkan, lise öğretmeni olarak yetiştirilmek üzere Strasbourg Üniversitesi Edebiyat Fakültesine gönderildi. Bu fakültede genel felsefe, sosyoloji ve psikoloji sertifikaları ile Hukuk Fakültesi'nden "İktisadî İlimler Yüksek Diploması" olarak ikinci bir lisans programını tamamlayıp 1931'de yurda döndü ve Eskişehir Lisesi felsefe öğretmenliğine atandı.

Üniversite reformu sırasında 1933 yılında İstanbul Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü doçentliğine atanan *Barkan*, 1937'de İktisat Tarihi ve İktisadî Coğrafya Kürsüsü doçentliğine geçti. 1941'de profesörlüğe, 1957'de de ordinaryüs profesörlüğe yükseldi. Bu arada 1950-1952 yılları arasında İktisat Fakültesi Dekanlığı görevini yürüttü. Bu sırada İktisat Tarihi Kürsüsü başkanlığı da yapan *Ord. Prof. Barkan*, Edebiyat ve Fen Fakültelerinde sürekli olarak Türk İnkılap Tarihi hocalığı yaptı. 1941'den sonra altı yıl kadar da Hukuk Fakültesi'nde Türk Hukuk Tarihi dersleri okuttu.

1950'de Türk İktisat Tarihi Enstitüsü'nü kuran ve Fakülte Mecmuasının İktisat tarihi sayılarının yayınlanmasında çaba harcayan *Ord. Prof. Barkan* 1973'te emekliye ayrıldı. Strasbourg Üniversitesi tarafından 1943'te "Şeref Doktoru" ünvanı verilen *Ord. Prof. Barkan* 1968'de Yugoslavya'nın Belgrad Akademisi'ne "muhabir üye" seçildi. Konferanslar vermek üzere Paris Üniversitesi'ne, Yugoslavya, Romanya ve Bulgaristan'ın Tarih Enstitülerine uzunca sürelerle davet edildi. 1940 yılından itibaren Türk Tarih Kurumu'nda aslı üye, Milletlerarası Oryentalistler Birliği'ne bağlı "Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Tarih Komitesi"nde başkan olarak bulundu.

23 Ağustos 1979'da İstanbul'da vefat etti ve 28 Ağustos 1979 tarihinde Edirnekapı Şehitliği'ne defnedildi.

Barkan'ın kuşağı, fikirleri İmparatorluk ile Cumhuriyet arasında şekillenmiş bir kuşaktır. Özellikle 1900'lü yılların başında doğan bir grup akademisyen ve aydının görüşlerine bu gerçek yansımıştır. Bu kuşak içinde yer

alıp *Barkan* dışında ilk akla gelenler arasında *Mükrimin Halil Yinanç, A. Süheyl Ünver, Ekrem Hakkı Ayverdi, Faik Reşit Unat, Abdülbaki Gölpınarlı, R. Oğuz Arık, S. Nüzhet Ergun, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hilmi Ziya Ülken, Hasan Ali Yücel ve Orhan Şaik Gökyay* gibi isimleri zikretmek mümkündür. Bu grubu 1910'lu yıllarda doğan *Sabri Ülgener, Niyazi Berkes, Mümtaz Turhan, Nurettin Topçu, Kemal Tahir ve Behice Boran* gibi isimlerin öne çıktığı ikinci bir grup takip etmiştir. Bu noktada, adı geçen ve çoğu akademisyen olan bu aydın grubunun etkilendikleri ve destek aldıkları başka bir gruptan da söz etmek gerekir. Bunlar arasında *Ziya Gökalp, Bursalı Mehmet Tahir, Ali Emiri, İsmail Saib Sencer, İbnülemin Mahmut Kemal İnan, Muallim Cevdet İnançalp, Osman Nuri Ergin, Yahya Kemal Beyatlı* ve yukarıda üzerinde az da olsa durduğumuz *Fuad Köprülü*'yü öncelikle zikretmek gerekir.⁵¹

Gerçekten bu insanlar belli bir etkileşim çerçevesi içinde çok ciddi bir fedakârlıkla çalıştılar ve çok şey ürettiler. Kimi Türk tarihini, kimi Türk düşüncesini, kimi Türk edebiyatını önceleyerek eserlerini ortaya çıkardılar. Aralarında siyaseti tercih edenler de oldu. Ama neticede hepsinin ortak çabası Türkiye'nin meselelerini omuzlama ortak paydasında buluştu.

Barkan da yukarıda sayılan birçok isim gibi 'İlmî Türkçülük' hattı üzerinde yol almaya başladı. Bu damar *Ziya Gökalp* ve *Fuad Köprülü*yle başlayan ve devam eden bir damar olmuştur. Kuşkusuz onların da bir arkaplanı vardır - mesela bu noktada *Yusuf Akçura* üzerinde önemle durulmalıdır ama bu daha etraflı bir çalışmanın konusu olmak gerekir. Bu konuda Fındıkoğlu'nun tespiti oldukça nettir: "*Barkan, Gökalp'in Türk İktisat Tarihi davasını toprak meselelerine ilişkin vechesinden çok iyi kavramış ve neşreylediği araştırmalarla şimdiden temayüz etmiştir*".⁵²

Sayılan bu isimler içinde *Ömer Lütfi Barkan* tarih alanındaki çalışmalarıyla öne çıkmıştır. Fakat bu aşağıdaki satırlarda üzerinde etraflıca durulacağı gibi, bilinen tarih çalışmalarından farklı bir tarih alanı olmuştur; yani *Barkan* iktisat tarihini keşfetmiştir. Aslında Türkiye'de üniversiter anlamda 'İktisat Tarihi'nin müstakil bir kürsü kazanabilmesi ancak yukarıda da kısaca ifade edildiği gibi İktisat Fakültesi'nin kuruluşuyla gerçekleşebilmiştir. İlk yıllarında kürsü başkanı olarak dünyaca ünlü bir akademisyen, *Alexandre von Rüstow* görev almıştı. Ancak o da biliyordu ki, iktisat tarihinin Türkiye boyutu, üzerinde çalışılmayı bekleyen bakir bir alan olarak orta

51 Ahmet Güner Sayar (1998), *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi Sabri F. Ülgener*, Eren Yayıncılık, İstanbul, s. 223-224.

52 Sayar, a.g.e., s. 77.

yerde durmaktaydı. Barkan tam da bu noktadan sürece dahil olmuş ve bir süre sonra işin öncüsü durumuna gelmiştir.⁵³

Yukarıda zikrettiğimiz bu 'İlmî Türkçülük' içinde de iki ayrı damardan söz etmek mümkündür. Birinci grubu *Köprülü*'nün önderlik ettiği ve yönlendirdiği şahıslar oluşturur. *Ömer Lütfi Barkan, Abdülbaki Gölpınarlı, Nihal Atsız, Osman Turan, Abdülkadir İnan* ve *Orhan Şaik Gökyay* ilmî ve akademik yaşamlarının başlarında *Köprülü* etrafında kümeleniler ve belki de onun yönlendirmesiyle Türk tarihinin farklı boyutlarını kendilerine uzmanlık alanı olarak belirlediler. Burada ilmî Türkçülük çerçevesinde atlanmaması gereken bir ikinci damar daha bulunmaktadır. Akademiyle ilişkileri olmakla beraber çoğu akademi dışında kalan, ama ârafta kalmayan bu damarın önde gelen isimleri *Muallim Cevdet, Osman Nuri Ergin, A. Süheyl Ünver* ve *Raif Yelkenci*'dir. Bu ikinci hat bir ekol halini alamamıştır, ancak birinci hattın mensuplarının günümüze gelen takipçileri olmuş, yani bir ekol olmayı başarmıştır.⁵⁴

Barkan bilimsel faaliyeti her şeyin üstünde tutmuştur. Bu noktada günöbirlik hadiselerine, cereyanlara takılıp kalmamış, hatta itibar da etmemiştir. İşine bakmış, çalışmalarını tamamlamış, eserlerini yayınlamıştır. Çalışmalarında sıkı bir disiplin içinde olmuştur. Misafirlerini bile belli saatlerde kabul etmiş, zamansız misafirlerden duyduğu memnuniyetsizliği çoğu kere açığa vurmaktan geri kalmamıştır. Aynı disiplinli çalışma tarzını ekibinden de beklemiştir. Yazılarına, birkaç defa yazarak son halini vermiştir. Bilimsel, ama akıcı bir dil kullanmış, anlaşılır bir üslupla yazmıştır. Yazmada olduğu kadar konuşmada da başarılı olmuştur. Anlatımlarında jest ve mimikleri katarak ilgi uyandıran bir tarzda dinleyicilerinin diri kalmasını temin etmiştir. Çalışma anındaki tatlı-sertliğine rağmen öğrencilerinin ve dinleyicilerinin huzuruna çıktığında tebessümünü yüzünden eksik etmemiştir.⁵⁵

3. Barkan'ın Tarih Anlayışı ve İktisat Tarihçisi Olarak Barkan

Barkan esas itibariyle tarih eğitimi görmüş, tarih formasyonu almış bir akademisyen değildir. Hayat hikayesinde de değinildiği gibi felsefe okumuştur. Mezuniyetini müteakiben İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü Müdürü, ünlü sanat tarihçisi *Albert Gabriel* tarafından Strasbourg Üniversitesi'ne yönlendirilen bir grup öğrenciden biri olmuş ve Fransa'ya felsefe

53 Fındıkoğlu, *a.g.e.*, s.90-95; Sayar, *a.g.e.*, s. 77.

54 Ahmet Güner Sayar (1999), "Vefatının 25. Yılında Sahhaf Raif Yelkenci'ye Dair Anılar ve Düşünceler", *Simurg 'Kitap Kokusu'*, Yıl: 1, Sayı: 1, İstanbul, s. 27-28.

55 Kütükoğlu, *a.g.m.*, s. 75. Ayrıca Barkan'ın asistan, öğrenci ve dostlarıyla yaptığımız sohbetlerden hareket ederek bu bilgileri aktarma imkanına kavuşabildiğimizi burada itiraf ve ifade etmeliyiz.

ve sosyoloji okumaya gitmiştir. 1928 yılında gittiği Fransa'dan 1931 yılında dönmüştür. Ancak ne var ki Fransa'dan bir felsefeci olarak değil, bir iktisat tarihçisi aday olarak dönmüştür. Gerçekten burada derslerini dinlediği hocalardan, özellikle Annales Ekolünün ünlü hocası *Marc Bloch*'tan çok etkilenmiştir. Yine *Maurice Halbwachs*, *Henri Baulig* derslerini takip ettiği hocalar olmuştur. Ayrıca *Henri Pirenne*'in eserlerini okumuş ve bunlardan da çok etkilenmiştir.⁵⁶

Barkan yurda dönüşünü müteakiben iki yıl lise öğretmenliği yaptıktan sonra 1933 yılında üniversiteye intisap etmiş ve Edebiyat Fakültesi'nde *Prof. Yusuf Kemal Tengirşek*'in yanında Türk İnkılap Tarihi doçenti olmuştur. Böylelikle tarih ilmiyle ilk formel temasını başlatmıştır. Arkasından 1936 ve 1937 yıllarında *Siyasî İlimler* ve *Ülkü* mecmualarında yazdığı dizi makalelerle dikkatleri üzerine çekmiştir. Bu gelişmenin arkasında *Barkan*'ın alışılmadık konuları, yine alışılmadık bir tarzda ele alması yatıyordu. Nitekim bu gelişmeler netice vermiş, yeni kurulan İktisat Fakültesi 1937 yılında *Barkan*'ı Edebiyat Fakültesi'nden adeta transfer etmek istemiştir. İktisat Fakültesi'ni kuran ve ilk dekanı olan *Ömer Celal Sarc*'ın rektörlüğe yazdığı talep yazısında bir taraftan iktisat tarihi ilminin önemine dikkat çekilmiş, diğer taraftan *Barkan* ile ilgili sitayişkâr ifadelerde bulunulmuştur.⁵⁷ Başvuruya olumlu cevap verilmiş ve 1938 yılında İktisat Fakültesi'ne geçmiştir. İktisat tarihi doçenti olabilmesi için yeni bir tez hazırlamış, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuruluş Devrinde Toprak Meseleleri* başlıklı tezini *Fuad Köprülü*, *Alexandre von Rüstow* ve *Ebulula Mardin*'den oluşan bir jüri değerlendirmiştir. Bundan iki ay sonra da kollokyumu yapılmış, bu jüride de *Fuad Köprülü*, *Alexandre von Rüstow* ve *Ebulula Mardin* dışında *Fritz Neumark*, *Gerhard Kessler*, *Alfred Isaak*, *Dobretsberger*, *İbrahim Fazıl Pelin* ve *Şükrü Baban* gibi dünya çapında ünü olan hocalar yer almıştır. 1939 yılı başında artık *Barkan* "Umumî İktisat ve İktisat Tarihi" doçenti ola-

56 Ünal Nalbantoğlu (1979), "Barkan'ın Ardından", *Okul Defteri*, No: 2, İstanbul, s. 37.

57 Adı geçen yazıda şöyle denilmektedir: "Tarih bilgisinin gerek memleketimiz için, gerekse genel ekonomik terbiye bakımından haiz bulunduğu önem dolayısıyla fakültemiz programına İktisat Tarihi ve Türkiye Maliye Tarihi dersleri konmuş, Türkiye ekonomisi hakkında tarihî araştırmalar yapmak ve İktisat ve İktisadiyat Enstitüsü'nün esaslı bir vazifesi olarak kabul etmiştir. Profesör Rüstow ile beraber çalışacak bir tarih doçenti bulunmamaktadır. Bu yüzden derslerde memleketimiz ahvaline temas edilmemesi, Enstitü'de tarihî araştırmalar yapılmaması mahzuru hasıl olmaktadır. Kadromuzda bu boşluğu doldurabilmek için Edebiyat Fakültesi doçentlerinden Ömer Lütfi Barkan'ın fakültemize verilmesi uygun mütalaa edilmektedir. Ömer Lütfi Barkan felsefe ve iktisat tahsil etmiş ve bilahere iktisat tarihine büyük bir alaka göstererek, kısmen arşivlerde yeni vesaii işlemek suretiyle Türkiye İktisat Tarihi'ne ait enteresan tetkikler neşretmiştir". Sahillioglu, a.g.m., s. 5-6.

rak, 1973 yılına kadar çalışıp emekli olduğu İktisat Fakültesi camiasına dahil olmuştur.⁵⁸

Barkan Türk tarihinin “bir muharebeler ve muahedeler tarihi” ve “bir hanedan destanı” olarak algılanması ve inşa edilmesinden son derece rahatsızdır. Bu hususu birçok çalışmasının başında ifade etmiştir. Ona göre her olay bir dizi sosyal ve ekonomik şartlarla hazırlanmıştır. Bu bakımdan siyasî şahsiyetler ve olaylar arkasında onları hazırlayan ekonomik ve sosyal nedenleri araştırmak gerekir.⁵⁹

Barkan'ın tarih görüşü ve anlayışının şekillenmesinde yukarıda da değinildiği gibi, Fransız tarihçilerinin büyük tesiri olmuştur. Strasbourg'da *Marc Bloch* ve *Lucien Le Febvre* ile tanışmış, onlardan tarih, özellikle iktisat tarihi zevkini almıştır. Bu tanıştığı yeni isimler özel olarak Fransız tarihçiliğinin, genel olarak da dünya tarihçiliğinin yaşayan öncüleriydiler. Farklı bir tarih yaklaşımı içindeydiler ve görüşlerini ortaya koymak için de bir tarih dergisi çıkarmaya başlamışlardı: *Annales d'Histoire Economique et Sociale*. Kısaca *Annales* Ekolü diye bildiğimiz okulun kurucuları *Bloch* ve *Le Febvre* idi ve onların da üstadı Belçikalı tarihçi *Henri Pirenne* idi. Sayılan isimler dışında bu ekole mensup tarihçiler arasında *Fernand Braudel*, *Pierre Chaunu*, *Pierre Goubert* ve *Emmanuel Le Roy Ladurie* de bulunuyordu. Dergi *Barkan*'ın Fransa'ya gelişinden bir yıl sonra, 1929'da yayın hayatına başlamıştı. 1946'dan itibaren adı *Annales: Economies, Societes, Civilisations* olarak değişmişti. Ayrıca bu okulun takipçisi olarak İngiltere'de de bir dergi çıkmaya başlamıştı: *Past and Present*. Ve derginin kurucularından birisi meşhur tarihçi *Eric J. Hobsbawm* idi.⁶⁰

Annales ekolünün temsilcilerinin tarih anlayışı kısaca şöyleydi: “Eğer tarihe yeniden kan verilmesi gerekiyorsa, bu, ancak coğrafya, linguistik, ekonomi, demografi, siyaset bilimi, klimatoloji, psikoloji ve benzeri beşerî bilim dallarının fethedilmesi, hatta boyunduruk altına alınmasıyla mümkün kılınabilir”.⁶¹ Yani tarihi yeniden yazmak, farklı sosyal bilimler arasındaki yapay sınırları kaldırmak ve toptan tarih yapmak anlamına geliyordu bu yaklaşım. Öyle olduğu için de birçok tarihçi bu ekolden etkilenmişti.

İşte *Barkan* da bu okulun kurucularıyla tanışmış ve onlardan ders dinlemiş ve oldukça etkilenmişti. Türkiye'ye döndükten sonra da onları izle-

58 Sahillioglu, *a.g.m.*, s. 5-7.

59 Ömer Lütfi *Barkan* (1942), “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyonu Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, C. II, İstanbul, s. 279.

60 Ali Boratav (Der.) (1985), *Tarih ve Tarihçi-Annales Okulu İzinde-*, İstanbul, s. 11 vd.

61 Boratav, *a.g.e.*, s. 8.

miş, *Febvre* ve *Braudel* ile iyi dost olmuştu. Dolayısıyla yazdıklarına bu ekolün görüşlerinin yansıdığı açıkça görülmektedir. Hele geçen zaman içinde *Braudel*'in eserlerinin bir bir yayınlanmasıyla, özellikle ünlü eseri *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'nın yayınlanmasıyla etkilendiğini açıkça göstermiş, bununla ilgili görüşlerini ayrıca kaleme almıştır.

Braudel XVI. yüzyılda Akdeniz dünyasında ortaya çıkan olağanüstü gelişmeleri ve bunun Fransa üzerinde yarattığı etkileri inceleme konusu yapmıştı. Çalışma Akdeniz ülkelerinin arşivlerinden yararlanılarak tamamlanmıştı. Ancak, *Braudel*'in deyişiyle, Akdeniz'in doğusu yeterince işlenememişti ve bunun gerçekleşebilmesi için Osmanlı arşivlerinin araştırılması gerekiyordu. İşte *Barkan* bir anlamda bunu yapmıştır. Özellikle *Braudel* sonrası çalışmalarında pür iktisat tarihinin ağırlığı açıkça görülmektedir. Kısaca *Fiyat Hareketleri* diye bildiğimiz ve aşağıda ayrıca üzerinde duracağımız ünlü çalışması bu takibin ve uzun yılların sonucunda ortaya çıkmış, örneği az görülen bir çalışmadır.⁶²

Braudel'in eserini tanıttığı yazısında *Barkan* yukarıda sözü edilen eksikliğin Osmanlı arşivlerinden yararlanılarak giderilebileceğinin mümkün olduğunu, yakın gelecekte bunların gerçekleşeceğini ifade etmiştir. Yazısını, *Braudel*'in Türk tarihçileri için bir yöntem ortaya koyduğunu, yazdığı şeylerin bizim yazacaklarımızı beslediğini ve nihayet Türk tarihçilerinin *Braudel*'e borçlu olduklarını ifadeyle noktalamıştır.⁶³

Dördüncü Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu tebliğinde *Barkan*, Türkiye üzerinde yapılan çalışmaların dünya tarihçiliği yanında yer alabilmesi için, bu vakte kadar kullanılan konu ve metotların tamamen değiştirilmesi gerektiği gibi radikal bir eleştiri yapmıştır. Ona göre siyasî ve askerî tarihçiliğin takip ettiği hikayecilik alışkanlığı ivedi bir şekilde terk edilerek kurumsal ve yapısal incelemelere ağırlık verilmesi gerekir. Böyle bir yöneliş için ise istatistik malzemesi zaruri bir araç iken henüz kimse bu konuya eğilmemiştir. Fakat bundan sonra yapılacak tarih çalışmalarında, sosyal müesseselerin, idarî teşkilatın, iktisadî ve malî meselelerin tarihini ortaya koyacak-

62 Mahmut Hasan Şakiroğlu (1980), "Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan (1902-1979)", *Belleten*, Sayı: 173, Ankara, s. 135.

63 Barkan (1951), "Fernand Braudel, La Mediterranee et Le Monde Mediterranee a La L'Epoque de Philippe II, Paris 1949, p. 1160 (Filip II Devrinde Akdeniz ve Akdeniz Memleketleri)", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XII, No: 3-4, İstanbul, s. 173-192. Barkan bu çalışmasını küçük değişikliklerle, *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul 1953, s. 395-403'te ve *Annales: Economies, Societes, Civilisations*, 9 Annee, No: 2, Avril 1954, p. 189-200'de de yayınlamıştır. Ayrıca Braudel'in ünlü eserinin tercümesinin birinci cildinin sunuş yazısında, İFM'deki haliyle aynen yer verilmiştir. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C. I, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, s. XXV-XXXIX.

lar için olayları ölçmek, karşılaştırma yapmak, harita kullanmak kaçınılmaz olmuştur.⁶⁴

Barkan'ın istatistik ilmi yanında üzerinde durduğu ve tarih yaklaşımının şekillenmesinde etkili olan bir başka disiplin 'Tarihî Demografi' olmuştur. Gerçekten ona göre, nasıl ki bugün elimizde sıhhatli nüfus istatistik ve bilgileri bulunmadan ekonomik planlama yapmak, ekonomik, tarımsal ve sosyal problemleri çözmek ve tedbirler almak mümkün olmuyorsa, aynı şekilde tarihin bir devrinde yaşamış bir devletin ekonomik, sosyal ve askerî yapısını izah etmenin yolu demografik durumun açığa çıkarılmasına bağlıdır. Modern demografi biliminin yöntem ve araçlarını kullanmak tarihi gençleştirecek ve bize yeni açıklama biçimleri verecektir.⁶⁵ Kaldı ki Osmanlı tarihi, arşivlerinin bu ilme hizmet edecek malzemeyle dolu olduğu düşünülecek olursa çok da şanslı bir durumdadır.

Yapılması gereken yeni bir ruh ve anlayışla Osmanlı vesikalarını gün yüzüne çıkarmak, onlardan layıkıyla istifade etmek ve onları yorumlamak suretiyle çıkarımlarda bulunmaktır. Ancak bu gerçekleşebilirse Osmanlı tarihi dünya tarihi içindeki önemli yerini almış ve bunun neticesinde farklı alanlarda uzmanlaşmış tarihçiler de Osmanlı tarihi ile ilgili bilgilenme imkanını yakalamış olurlar. Kabul etmek gerekir ki, Osmanlı tarihi yalnızca bugünkü Türkiye'nin tarihinden ibaret değildir. Bu tarih Ortadoğu'da, Balkanlar'da ve Kuzey Afrika'da yer alan millet ve devletlerin de tarihidir. Dolayısıyla sözü edilen metodların kullanılması bu nedenlerle bütünü ehemmiyet kazanmış oluyor.⁶⁶

Barkan, bazı tarihçilerin Türk tarihiyle ilgili eser ve yaklaşımlarıyla alakalı olarak kanaatlerini ortaya koymak suretiyle de nasıl bir tarih tezinden yana olduğunu ipuçlarını vermiştir. Mesela *Braudel*'in *Akdeniz*'i ile ilgili yazdığı, yukarıda değindiğimiz tanıtım yazısında onun yaklaşımlarını sitemiş bir üslupla ele almış ve benimsemiştir. Ama aynı yazıda *Mustafa Akdağ*'ın *Celâli İsyânları* isimli meşhur eserine atıfta bulunarak, bu buhran ve bunalımların *Akdağ*'ın iddia ettiği gibi, siyasî yapı özellikleri ve yöneticilerin yetersizliğiyle açıklanamayacağını ifade etmiş, bunun nedeninin bütün

64 *Barkan* (1948), "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi (Tebliğler)*, Ankara, s. 290-291.

65 *Barkan* (1955), "Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul, s. 1 vd.

66 *Barkan*, *a.g.m.*, s. 7-8. *Barkan* bu konudaki görüşünü Atina Konferansları çerçevesinde sunduğu tebliğinde de dile getirmiştir: "Osmanlı tarihini yalnız bugünkü Türkiye'nin tarihi olarak anlamak mümkün değildir. Osmanlı arşivleri Yunan tarihi yazılırken ihmal edilemeyecek bir zenginliğe sahiptir.", "Osmanlı İmparatorluğu Tarihinde Yeni Görüş ve Buluşlar", *Atina Konferansları*, İstanbul 1953, s. 74-87.

Akdeniz havzasında ortaya çıkan bir krizin Osmanlı ülkelerine yansımından kaynaklandığını ileri sürmüştür. Arkasından da bir uyarıda bulunarak bu meselelerle uğraşan Türk tarihçilerinin tezlerini ve ellerindeki malzemelerini tekrar gözden geçirmelerini önermiştir.⁶⁷

Yine Sabri Ülgener'in *İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri* başlıklı kitabına yazdığı tanıtım yazısında, Ülgener'in eserini bir pozitif iktisat tarihi olmaktan ziyade Alman Tarihçi Ekolünü tamamlayan *Weber-Sombart* görüşünü memleketimize taşıyan bir ciddi deneme olarak nitelendirmiştir. Böyle bir tarihçiliğin önemli olmakla beraber güç bir yöntem olduğuna, taşıdığı zaafı dikkat çekmiştir. Başarıya ulaşabilmesi için iyi değerlendirilmiş malzeme yığınlarına ve bu malzemeyi yoğuracak iyi yetişmiş kafalara ihtiyaç duyan bu tip tarihçiliği gerçek bir tarihçilik değil, bir tarih felsefesi veya sosyolojisi olarak nitelendirmiştir.⁶⁸

Türkiye'de tarih eğitimi ve öğretiminin problemleri ve eksiklikleriyle ilgili görüşlerini ortaya koyarken, tarih dersi kitaplarında medeniyet tarihine, ekonomik ve sosyal meselelere yer verilmemesini eleştirmiştir. Tarih derslerinden beklenen başarının temininin, bu ders içinde, tafsilatlı bir şekilde sanat tarihi, düşünce tarihi, kültür tarihiyle, ekonomik ve sosyal tarihle ilgili bahislere yer verilmesine bağlı olduğunu söylemiştir. Yine önemli bir nokta olarak, yeni yetişen nesillerin, hatta tarih öğretmenlerinin istifade edebilecekleri kaynakların harf inkılabı nedeniyle yok mesabesine düştüğüne işaret etmiştir.⁶⁹

Ömer Lütfi Barkan bir tarihçidir ve tarihçilik yapmıştır. Ancak o tarihte kalmak tehlikesine düşmemiş, yaptığı çalışmalardan bugüne ilişkin çıkarımlarda bulunmuş, atıflar yapmıştır. Mesela daha çok hukuk tarihine tekbül eden çalışmalarında Osmanlı hukuk yapısının günümüz hukuk yapısıyla mukayesesini yapmış, bu hukukun temelde taşıdığı laik karakteri öne çıkararak sürekliliğe dikkat çekmiştir.⁷⁰ Yine arazi rejimi ile ilgili çalışmalarını sürdürürken bir yandan da Cumhuriyet döneminde yapılması planlanan toprak reformu ve çiftçiyi topraklandırma kanunu ile ilgili tenkitler yapmış, makaleler kaleme almıştır.⁷¹ *Millî Kurtuluş Hareketinin İktisadî*

67 Barkan (1953), "Fernand Braudel...", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul, s. 401.

68 Barkan (1951), "Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri (Başlangıçtan 18. Asır Sonlarına Kadar Fikir ve Sanat Tarihi Boyunca Akislerle Umûmî Bir Tahlil Denemesi)", İstanbul 1951, 212 s., İktisat Fakültesi Neşriyatından", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XII, No: 3-4, s.162 vd.

69 Barkan (1943), "Tarih Eğitimi", *II. Maarif Şurası (Tebliğler)*, Ankara, s. 241-244.

70 Barkan (1975), "Türkiye'de Din ve Devlet İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi", *Cumhuriyet'in 50. Yıl Semineri*, Ankara, s. 49-97.

71 Barkan (1944-45), "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. VI, No: 1-2, İstanbul, s. 54-145.

*Esasları*⁷² ve *Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri*⁷³ benzeri çalışmaları ve özellikle *Tanzimat I* kitabıyla ilgili olarak yazdığı eleştiri yazısı⁷⁴ da bu hususa örneklik teşkil etmiştir.

4. Barkan'ın Eserlerinin Kısa Tahlili

Barkan Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve toplumsal tarihiyle ilgili, hacmi binlerce sayfayı bulan çalışmalar yapmıştır. Benimsediği tarihçilik doğrultusunda öncelikle belgeleri esas alan makaleler yazmıştır. Bu çalışmaların merkezini 'Türk İktisat Tarihi' diye özetleyebileceğimiz alan oluşturmuştur. Araştırmaları Osmanlı'nın XVI. ve XVII. yüzyıllarında yoğunlaşmıştır.

Çalışmaları içinde toprak düzeni ve arazi hukuku, kısaca tarım ekonomisi en önemli yeri tutar. Bununla birlikte iskân siyasetinden vakıflara, bütçelerden fiyat hareketlerine, şehircilikten din-devlet ilişkilerine uzanan geniş bir yelpazede eserler vermiştir. Sadece isim listesi onlarca sayfayı bulan bütün eserlerini değerlendirmek böyle bir çalışmanın amacının çok üstündedir. Dolayısıyla burada, ona yurtiçinde ve yurtdışında haklı bir ün sağlayan temel çalışmalarına kısaca değinmekle yetinilecektir.⁷⁵

Barkan'ın beş kitabından ilki olan ve *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Cilt I, Kanunlar* başlığını taşıyan kitabı onun hakettiği üne kavuşmasında başat bir rol oynamıştır.⁷⁶ Bu eserin ortaya çıkmasında, aşağıda ayrıca üzerinde durula-

72 Barkan, "Millî Kurtuluş Hareketlerinin İktisadî Esasları", *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, 1937, No: 74, s. 77-83; No: 75, s. 142-153.

73 Barkan, "Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Planına Olan İhtiyaç", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. X, No: 1-4, İstanbul 1948-49, s. 204-223.

74 Barkan, "Tanzimat Tetkiklerinin Ortaya Koyduğu Bazı Meseleler -Tanzimat'ın Yüzdüncü Yıl Dönümünde İstanbul Üniversitesi Tarafından Hazırlanan Eserin Birinci Cildi Münasebetiyle-", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. II, No: 2, s. 288-329.

75 Barkan'ın eserlerinin detaylı değerlendirmesiyle ilgili olarak bkz. Coşkun Çakır (2001), "Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine: Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan", *Doğu Batı*, Yıl: 3, Sayı: 12, Ankara, s. 46-56; İnalçık-Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 137-160.

76 Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, Birinci Cilt: Kanunlar*, İstanbul 1943, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyatı, LXXII + 559 s. Bu eserin yeni baskısı 2001 yılı içinde İ. Ü. İktisat Fakültesi yayınları arasında çıkmıştır. Hocamızın diğer kitapları ise şunlardır: *İktisat Tarihi*, II. Kitap (Orta Çağ), Ders Notları (ilk baskısı 1949, son baskısı 1962 tarihli); *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul 1970, İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Yayını, XXXIX + 504 s. (Eser Ekrem Hakkı Ayverdi ile beraber kaleme alınmıştır); *Süleymaniye Camii ve İmaretî İnşaatı (1550-1557)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C. I, Ankara 1972, XV + 393 s., C. II, Ankara 1979; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988. İlaveten Gözlem Yayinevi'nin hocanın makalelerinden hareketle gerçekleştirmediği planladığı 'Barkan'ın Toplu Eserleri' çerçevesinde çıkan birinci kitabı zikretmemizi gerekir: *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Toplu Eserler 1, İstanbul 1980, 965 s.

çak olan tahrir kayıtlarının önemli payı vardır. Zira bu eser Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü bünyesindeki Tapu-Tahrir defterlerinin başlarında yer alan sancak kanunnamelerinin diğer kaynaklarla karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Kitabın başında yaklaşık altmış sayfalık bir mukaddime bulunmaktadır ki burada Osmanlı Devleti'nin hukuksal yapısı, İslamiliği, laik karakteri gibi önemli başlıklara yer verilmiştir. Arkasından kanun metinleri eklenmiştir.

Toprak meseleleri *Barkan*'ın en fazla mesai harcadığı alan olmuştur. Bir anlamda onun için "kendini Türkiye'nin toprak meselelerini halletmeye vakfetti" dense yeridir. Çalışma yaptığı diğer alanlarda Osmanlı Devleti'nin klasik dönemi dışına pek çıkmak istemeyen Hoca toprak meseleleri konusunda Osmanlı öncesine, klasik döneme, modernleşme dönemlerine ve bu arada Tanzimat dönemine, hatta Cumhuriyet dönemine kadar uzanan bir çizgi üzerinde çalışmalarını yoğunlaştırmıştır.

Yukarıda, Osmanlı tarih yazımı yaklaşımında da vurgulandığı gibi *Barkan*'a göre ekonomik ve toplumsal olayların gerçek manada açıklanabilmesi için onların sayılarla ölçülmesi ve istatistikî tablolar yardımıyla karşılaştırılmasının yapılması şarttır. Adı geçen metotların uygulanabilmesi için ise Osmanlı tarihi önemli bir imkana sahiptir. Bu imkanların başında da tahrirler gelmektedir.⁷⁷

İstatistiklerin önemine özellikle dikkat çeken Barkan bu uygulamaların gerçekleşmesi için nüfus istatistiklerinin kullanılmasının mecburiyetini dile getirmiştir. 'Tarihî Demografi'nin müstakil bir disiplin olarak geliştirilmesi ve tarihin hizmetine sokulmasına değinmiştir. Bu bakımdan tahrirler nüfus istatistiği oluşturmada da önemli bir kaynak durumundadır. Hocamız işte bu noktayı esas alarak tahrir defterlerindeki kayıtlardan hareketle başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun hem muhtelif şehirleri, hem de geneli için çıkarımlarda bulunmuş, nüfus tahminleri yapmıştır. Bu arada, bir anlamda kendisinin keşfettiği ve ondan sonra bu alanda çalışma yapanların hemen hemen hepsinin itibar ettiği bir de formül geliştirmiştir; 5 kat sayısı. Bu formüle göre nüfus sayımında hane esas alınmakta ve her hane nin ortalama beş nüfustan mürekkep olduğu varsayılmaktadır.⁷⁸

Osmanlı'nın önemli problematiklerinden birisini de iskan meseleleri teşkil etmektedir. *Fuad Köprülü*'nün başlattığı ve başını çektiği çalışmalar *Barkan*'ın bu konudaki yaklaşımına kaynaklık etmektedir. O, meseleyi bir

77 Barkan (1952), "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma", *IV. Türk Tarih Kongresi (Tebliğler)*, 10-14 Kasım Ankara, s. 290-294.

78 Barkan (1953), "'Tarihî Demografi' Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul, s. 1-20.

adım daha ileri götürerek arşiv malzemesiyle desteklemiştir. Bu konuda ilk olarak kaleme aldığı *Kolonizatör Türk Dervişleri* adlı makalesinde görüşlerini ifade etmiştir. Hoca'ya göre, Osmanlılar geniş bir sahaya yayılan Türk ve İslam dünyasında geliştirilen teşkilat ve kurumlarla zaten temas halindeydi. Kaldı ki, köken itibarıyla, Osmanlılaşmış Rumların yardımına ihtiyaç göstermeden birçok devlet kuran bir milletin ve geleneğin içinde yer almışlar, özellikle Selçukluların devamı durumunda olmuşlardır.⁷⁹ Burada öncelikle belirtilmesi gereken bir nokta da, Anadolu içinde yalnız şehirlerde değil, köylerde de şubeleri bulunan Ahi teşkilatının Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda oynamış olduğu roldür.

Daha sonra yukarıda adı geçen çalışmayı geliştirerek Osmanlı iskân politikasının esaslarını anlattığı bir dizi makale daha yayınlamıştır.⁸⁰ Bu araştırmalardan çıkan sonuca göre devlet memleket ve halkın menfaati için, işlenecek yeterli toprağın bulunmadığı yerlerdeki nüfus fazlasını veya verimsiz topraklar üzerinde tarımsal faaliyetlerde bulunan tarım işçisi nüfusu belli kurallar çerçevesinde çıkardığı sürgün hükümleriyle daha verimli yerlere göç ettirmiştir. Bunun yanında harap olan yerleri şenlendirmek ve mürur hale getirmek, asker sevkîyatını ve ticareti kolaylaştırmak maksadıyla yol boylarında köyler ve kasabalar kurmak gibi siyasî, ekonomik ve sosyal amaçlarla da bu usulü işletmiştir.

Bu kurulan yerleşim yerleri daha çok vakıf şeklinde organize edilmiştir. Amaç fethedilen yerlerin iskan ve imar işlerinin yerine getirilmesi olmuştur. Mesela yol boylarında ve köprü geçitlerinde belli vergi muafiyetleri mukabilinde görev yapan insanlar tarafından iskân edilen yerlere kamu hizmeti görüldüğü gerekçesiyle devlet vakıflar eliyle tahsisat tayin etmiştir.

Barkan'ın vakıflarla ilgili önemli bir çalışması *Ekrem Hakkı Ayverdi* ile beraber hazırladığı *İstanbul Vakıfları* adlı eseridir.⁸¹ Bu esere yazdığı önsözde, vakıflarla ilgili kayıtların, bir toplumun sadece inanç yapısını değil, aynı zamanda ve belki daha ziyade sosyal ve ekonomik sistem ve ilişkilerini, örf, adet ve aile yapılarını gösteren malzemeler olduğuna işaret etmektedir. Adı geçen eserde 2.517 adet vakıf kaydının dökümü verilmiştir. Zamanına göre oldukça büyük bir kent olan İstanbul'da bu kadar vakıf faali-

79 Barkan (1942), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, C. II, İstanbul, s. 279-386.

80 Bu seri sırasıyla şu üç makaleden ibarettir: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI, Sayı: 1-4, İstanbul 1949-1950, s. 524-569; C. XIII, Sayı: 1-4, İstanbul 1951-1952, s. 56-78; C. XV, Sayı: 1-4, İstanbul 1953-1954, s. 239-257.

81 Barkan-Ayverdi (1970), *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*, İstanbul.

yet göstermiş, şehrin beledi ve medenî işleri bu kurumlar vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca fethi takiben devam eden imar ve iskan politikasında vakıflar en önemli yeri işgal etmiş, şehrin yeni mimarisıyla bir “kubbe ve minareler şehri” isimini almasını sağlamış, yeni kurulan mahallelerin temelini atmıştır.

Barkan ilk defa Osmanlı bütçelerine eğilerek ve çok sayıda bütçeyi aynen yayınlarak Osmanlı maliye tarihi için malzeme hazırlamıştır. Yayımlanan ilk bütçeler kuşkusuz modern bütçelerin ihtiva ettiği malzemeleri içermemektedir. Bunlar daha çok merkezî devletin bazı masraf ve gelirlerini gösteren gelir-gider hesaplarıdır.

İlk yayınladığı bütçe 1527-1528 malî yılına aittir.⁸² Bundan sonra sırasıyla 1547-1548⁸³, 1567-1568⁸⁴, 1660-1661⁸⁵ ve 1669-1670⁸⁶ malî yıllarına ait bütçeleri yayınlamıştır. Ayrıca aşağıda üzerinde durulacak olan muhasebe bilançoları da bu konuyla ilgili birinci derecede malzeme içermektedir.

Barkan bütçelerin iktisadî ve malî tarih bakımından taşıdığı öneme dikkat çekmiş, bir devletin iktisadi-mali tarihi içinde bütçelerin veya devlete ait gelir ve gider kayıtlarının araştırılması işinin de önemli bir yer işgal edeceğini ifade etmiştir: Çünkü devletin her türlü teşkilat ve faaliyetlerinin devlet giderleri arasında mutlaka bir yer almış olması ve belirli bir ödenek şeklinde rakamla ifade edilmiş bulunması lazım gelir. Öte taraftan iktisadî ve siyasî krizlerin, kıtlık, salgın hastalıklar veya savaş gibi olağanüstü hallerin de devletin gelir ve gider hesaplarına yansımamış olmalarına imkan yoktur.⁸⁷

Barkan Türk tarihçilik paradigmasını iktisat tarihçiliğiyle değiştirmiştir. Bu anlamda bir çalışması vardır ki, *Barkan*'ın iktisat tarihi çalışmalarının zirvesi mesabesinde. Bu çalışma *XVI. Asrın Başlarında Türkiye'de Fiyat Hareketleri* başlıklı makalesidir.⁸⁸ Hocamız bu makaleyi yazmadan önce

82 Barkan (1953-1954), “H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, Sayı:1-4, İstanbul, s. 251-329.

83 Barkan (1957-1958), “954-955 (1547-1548) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIX, Sayı:1-4, İstanbul, s. 219-276.

84 Barkan (1957-1958), “H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XIX, Sayı:1-4, İstanbul, s. 277-332.

85 Barkan (1955-1956), “1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XVII, Sayı:1-4, İstanbul, s. 304-347.

86 Barkan (1955-1956), “1079-1080 (1669-1670) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XVII, Sayı:1-4, İstanbul, s. 225-303.

87 Barkan (1953-54), “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar”, *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XV, Sayı: 1-4, İstanbul, s. 238.

88 Barkan (1970), “XVI. Asrın Başlarında Türkiye'de Fiyat Hareketleri”, *Belleten*, C. XXXIV, Sayı: 136, Ankara, s. 557-697.

VII. Türk Tarih Kongresinde tebliğ olarak sunmuş, sonra da geliştirerek makaleye tahvil etmiştir. Bir anlamda 'Barkan çalışmalarının şahikası' durumunda olan bu çalışmanın Türk ve dünya iktisat tarihi çalışmaları içinde özel bir yeri vardır.

Osmanlı iktisadî-malî tarihi için büyük önem taşıyan fiyatlar ve para tarihiyle ilgili o zamana kadar hiç bir ciddi çalışma ya da tezin olmadığı görülmektedir. Belki bunlarla ilgili malzemenin el altında olmaması, para tarihi ve istatistik ile ilgili bilgilerin yetersiz oluşu fiyat hareketlerine ilişkin iddiaların olmayışının nedenlerindedir. Gerçekten *Ömer Lütfi Barkan*'ın cevabını aradığı sorulardan birisi, onaltıncı yüzyılda dünyadaki nüfus ve fiyat hareketlerinin Osmanlı'ya bir etkisi olup olmadığı, olduysa nasıl bir etkinin olduğu sorusu olmuştur. Bu amaçla, daha 1942 yılında, bazı büyük şehirlerle ilgili eşya ve yiyecek fiyatları üzerinde çalışmalar yapmaya ve yayınlamaya başlamıştı.⁸⁹ Ayrıca bu konuyla ilgili defterleri⁹⁰ ve saray muhasebe defterleri⁹¹ ile imaret kayıtlarında⁹² yer alan verileri de bu gayeye dönük çabalar olarak ele almak gerekir. Yine malzeme fiyatları ve ücretler bakımından bir yazarın "bir ihmalin 23 yıl beklettiği şaheser"⁹³ olarak nitelendiği *Süleymaniye Camii ve İmaretini İnşaatı (1550-1557)* emsalsiz bir eserdir.⁹⁴ Bütün bunlar Osmanlı Devleti'nin iktisadî-malî tarihini daha iyi an-

89 Barkan (1942), "XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tespit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar", *Tarih Vesikaları Dergisi*, C. I, No: 5, İstanbul, s. 326-340; C.II, No: 7, İstanbul 1942 (Haziran), s.15-40; C. II, No: 9, İstanbul 1942 (Ekim), s.168-177.

90 Barkan (1968), "Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. III, No: 5-6, Ankara, s. 1-479. (Bu sayı tamamen bu çalışmaya tahsis edilmiştir.)

91 Barkan (1979), "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. IX, No: 13, Ankara, s.1-380. (Derginin bu sayısı tamamen bu çalışmaya tahsis edilmiştir.) Aynı konudaki diğer bir çalışmanın adresi şöyledir: "Saray Mutfağının 894-895 (1489-1490) Yılına Ait Muhasebe Bilançosu", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, No: 1-2, İstanbul 1962-63, s. 380-398.

92 Barkan (1962-63), "Türkiye Şehirlerinin Teşekkül ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, No: 1-2, İstanbul, s.239-296; Bu konudaki diğer belli başlı çalışmaları şunlardır: "Edirne ve Civarındaki Bazı İmaret Tesislerinin Yıllık Muhasebe Bilançoları", *Belgeler, Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C. I, No: 2, Ankara 1964, s. 235-377; "Fatih Camii ve İmaretini Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, No: 1-2, İstanbul 1962-63, s. 297-341; "Ayasofya Camii ve Eyüp Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XXIII, No: 1-2, İstanbul 1962-63, s. 342-379.

93 Osman Öndeş (1979), "Yeri Doldurulamayacak Büyük İlim Adamımız Ord. Prof. Lütfi Barkan'ın Ardından", *Yıllarboyu Tarih*, Sayı: 10, s. 34-35.

94 Barkan (1972), *Süleymaniye Camii ve İmaretini İnşaatı (1550-1557)*, C. I, Ankara; C. II, Ankara 1979, Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Ne yazık ki Barkan bu eserin ancak birinci cildini görebilmiştir.)

layabilmek için ihtiyaç duyulan fiyat tarihi malzemelerinin hazırlanması olarak değerlendirilmelidir.

Barkan yaptığı çalışmalarda çoğu kere spesifik alanları ve onları da mikro ölçekli olarak ele almıştır. Ancak bu bir zaruretten kaynaklanmıştır. Makro ölçeğe ulaşmak, Osmanlı'nın geneline ilişkin bir şeyler söylemek için oldukça fazla malzemeye ihtiyaç bulunmaktadır. O bir taraftan bu mikro çalışmaları yaparken, diğer taraftan da genellemelere gitmiştir.⁹⁵ Bu konular arasında Osmanlı Devleti'nin laikliği, Osmanlı feodalitesi, Tanzimat ve Osmanlı düzeninin bozulması gibi hassas ve tartışmalı konulara da çalışmaları arasında yer vermiştir.

5. Barkan'ın İlmî Mirası ve Akademik Tesiri

Barkan 1979 yılında aramızdan ayrıldığında, hepsi de orijinal, kendi alanlarında öncü ve bilimsel değeri yurtiçinde ve yurtdışında kabul edilmiş, hacmi binlerce sayfayı bulan çalışmalarını miras bırakmıştır. Bu mirasın önemi, bugün bile ülkemiz ve hatta komşularımızın karşı karşıya kaldığı sorunların çözümünün aranacağı yer olmasından kaynaklanmıştır. Bu miras ülkemizde ekonomik ve toplumsal tarih konusunda ilk ışığı yakan kaynak olmuş, bugüne kadar da önümüzü aydınlatmaya devam etmiştir.

Barkan'ın akademik çalışmaları çerçevesinde gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta, büyük emeklerle kurduğu ve sözünü ettiğimiz şaheserlerin ortaya çıkmasında büyük önemi olan *Türk İktisat Tarihi Enstitüsü* üzerinde durmak olmak gerekir. Enstitü 12 Temmuz 1955 tarihinde kuruldu. Tabiatıyla ilk müdürü de enstitünün kurucusu olan *Barkan* oldu. Aslında enstitü *Rockefeller Vakfı*'nın Osmanlı sayımları üzerine yapılacak bir araştırmayı finanse etmek istemesi ve bu araştırmanın resmî bir kurum tarafından yürütülmesi fikrinden doğmuştur. Enstitünün kuruluş amacı Türk tarihiyle ilgili iktisadî, malî ve sosyal konularda araştırma yapmaktır. Ayrıca diğer bir hedefi de Türk iktisat tarihi ile ilgili vesikaların, yazmaların, yerli ve yabancı basılı eserlerin asıllarını veya mikrofilmlerini temin ederek bir İktisat Tarihi Müzesi kurmaktır.⁹⁶

Enstitü bilindiği gibi kuruluş amaçları doğrultusunda faaliyet göstermiş, ilk yıllarında Osmanlı Tapu-Tahrir Defterlerinin tetkik edilmesi ve Süleymaniye Camii ve İmaret İnşaatı konuları araştırılmıştır. Ayrıca çok sayıda tahrir defteri ve sair arşiv malzemesinin mikrofilmli bir araya getirilmek suretiyle bir enstitü arşivi ve yine titiz uğraşlar sonucunda bir ihtisas kütüphanesi oluşturulmuştur. Ancak ne yazık ki bugün hocanın hatrasına

95 Barkan (1963), "Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Yapısı", *Barış Dünyası*, İstanbul, Sayı: 17, s. 461-467; Sayı: 19, s. 602-608.

96 12 Temmuz 1955 tarihli *Türk İktisat Tarihi Enstitüsü Yönetmeliği*.

duyulması gereken saygı bir kenara konarak önce arşiv Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ne verilmiş, sonra da kendi alanında hatırı sayılır bir ihtisas kütüphanesi olan kütüphane, Üniversitenin kütüphaneler konusundaki yeni politikası gereği tasfiye edilmiştir.

Ömer Lütfi Barkan yetmiş yedi yıllık ömrünü okumak ve yazmakla geçirdi. Felsefe okudu, iktisat ve tarihe merak sardı. Yurt dışına çıkarak dünya tarihçiliğinin yaşayan öncülerini tanıdı. İktisat tarihini keşfetti. Türkiye'de üniversiter anlamda ve müstakil bir iktisat tarihi disiplini hayata geçirdi. Hacmi binlerce sayfayı bulan kitap ve makaleleri yanında ilmî bir metodoloji de miras bıraktı. Bunlarla nasıl tarih yazılacağını öğretti. Bıraktığı miras bundan ibaret değildi elbette. Üniversite hocalığının ne olup ne olmadığını tavır ve davranışlarıyla, günlük ve geçici fikir ve olaylara karşı duruşuyla ve özellikle sadece bilimden yana oluşuyla ortaya koydu ve bunu miras bıraktı.

İktisat tarihi alanında öncü çalışmalar yaptı, eserler verdi. Ve bütün bunları, şimdi kullanılan ileri teknolojiden yararlanma imkanını yakalamayadan, göremeden yaptı. Kendisinden sonra bu alandaki bilimsel gayret ve üretim arttı. Ancak çoğu konuda Barkan hâlâ aşılamadı. Belki de ağırlıklı bilimsel etkisi iktisatçılardan çok tarihçiler üzerinde oldu. Onları ekonomik ve sosyal tarihle ilgilenmeye sevk etti.

V. Barkan Tesirinde ve Barkan Muhiti Dışında İktisat Tarihi Çalışmaları

Barkan vefat ettiğinde, onun kaybının ne anlama geldiğine ilişkin birkaç yazı yayımlandı.⁹⁷ Bunlar arasında biri vardı ki, *Barkan*'ın ölümünün gerçekten büyük bir kayıp olduğunun altını çiziyor, ancak sevinilecek bir nokta olarak onun oluşturduğu ekol ve bu okulu devam ettirecek yetişmiş takipçilerinin/öğrencilerinin varlığına dikkat çekiyordu.⁹⁸ Gerçekten Barkan ekip çalışmasını öne çıkarmak suretiyle beraberinde çok sayıda yetkin ismin yetişmesine de katkıda bulunmuştur. Bugün bazılarının aramızda ol-

97 Bu yazıların belli başlılarının künyesi aşağıdaki gibidir: Ali Gevgilli, "Osmanlı Sırları ve Prof. Barkan", *Milliyet*, 28.8.1979; Murat Çizakça, "Bir Büyük Hocayı Yitirdik", *Cumhuriyet*, 31.8.1979; Hüsamettin Çelebi, "Bir Bilgininin Kaybı Üzerine", *Günaydın*, 4.9.1979; Uluğ İğdemir, "Osmanlı Dünyası ve Yitirdiğimiz Bilgin Barkan", *Milliyet*, 12.9.1979; Lütfi Güçer, "Barkan ile Aydınlanan Tarih", *Milliyet*, 30.9.1979; Muzaffer Erdost, "Yitirdiğimiz İktisat Tarihçisi Ömer Lütfi Barkan", *Yeni Ülke*, Sayı: 9, (Ekim-Aralık) 1979, s. 262-270; Ünal Nalbantoğlu, "Barkan'ın Ardından", *Okul Defteri*, No: 4, (Eylül) 1979, s. 36-37; Osman Öndeş, "Yeri Doldurulamayacak Büyük İlim Adamımız Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın Ardından", *Yıllarboyu Tarih*, Sayı: 10, (Ekim) 1979, s. 34-35; Aydın Yalçın, "Prof. Ömer Lütfi Barkan'ın Anısına", *Yeni Forum*, No: 2, (Ekim) 1979, s. 22,

98 Murat Çizakça, "Bir Büyük Hocayı Yitirdik", *Cumhuriyet*, 31.8.1979.

madığı, bazılarının da belli zamanlarda beraber çalıştığı öğrencileri arasında şu isimleri zikredebiliriz: *Cengiz Orhonlu, Enver Meriçli, Lütfi Güçer, Mehmet Genç, Mübahat Küçükoglu, Halil Sahillioğlu, İsmail Eren, Stanford Shaw, Suraiya Faroqhi, Murat Çizakça, Yavuz Cezar, Tevfik Güran, Ahmet Tabakoğlu...* Bugün bu isimler, başta iktisat tarihi olmak üzere, her biri kendi alanlarında önemli çalışmalara imza atmış bulunmaktadır.⁹⁹

Yine aynı yıllarda, *Barkan*'dan hemen sonra ve *Barkan*'ın mesai arkadaşı *Sabri Ülgener*'in çalışmaları dikkat çekmektedir. *Ülgener* birinci derecede iktisat tarihi bağlamında değil belki ama, daha çok sosyolojik bağlamda bu konuya kafa yoranlardan birisi olmuştur. İlk kitabını 1951'de çıkardı. İlk çalışması aslında kitap değildi, makale olarak *İktisat Fakültesi Mecmuası*'nda yayınlandı. Onun adı *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyeti Meseleleri* adını taşıyordu. Yıllar sonra onu geliştirdi ve *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* adıyla ölümünden önce yayınladı. Burada *Ülgener, Sombart* ve *Sombart*'ın öğrencisi *Weber*'den, yani *Alman Ulusal Tarih Ekolü*'nden¹⁰⁰ esinlenerek iktisatta sayıların değeri dışında psikolojinin, zihniyetin, ahlâkın da fevkalade önemli yeri olduğu tezini savunuyor. Bir ikinci kitabı, birinci kitabıyla oldukça iç içe bir kitap olup *Zihniyet ve Din* adını taşıyor. Burada İslam, tasavvuf ve çözülme devri iktisat ahlâkı gibi kavramlardan söz ediyor, tasavvuf, ahlâk, iktisat ilişkisinden bahsediyor. Son kitabı *Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti* başlığıyla yayınlandı. Burada da Hoca "Tarihte Darlık Buhranları" ve "14. Asırdan Bu Güne Esnaf Ahlakı" başlıklarıyla, bu siyaseti anlatıyor ve incelerken Osmanlı örneğini öne çıkarıyor. *Ülgener* tarafından, Osmanlı'nın zihniyet dünyasının malzeme olarak değerlendirilmesi, kullanılması bir Osmanlı iktisadi düşünce tarihi literatürü içerisinde kendisine yer vermemizi zorunlu kılıyor.

Barkan'ın Türk İktisat Tarihi Kürsüsünde oluşturmuş olduğu birinci halka içinde yer alan en önemli isimlerden biri *Mehmet Genç*'tir. *Genç* Osmanlı iktisadi tarihi alanında yayınladığı çalışmalarıyla hocası *Barkan*'ın izini takip ederek belli konulara öncülük etmiştir. Maliye, ticaret ve sanayi alanlarında sayısı çok da fazla olmayan makaleleri iktisat tarihi çalışan araştırmacıların birincil referansları olmuştur.¹⁰¹ Yaptığı kavramsallaştırmalar ve kurduğu modellerle Türk iktisat tarihi çalışmalarını bilimsel bir çerçeveye oturtmanın çabası içinde olmuştur. *Lütfi Güçer* ise çalışma dö-

99 Çakır, *a.g.m.*, s. 57-58.

100 Georg G. Iggers (2000), *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, (Çeviri: Gül Çağalı Güven), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 37-41.

101 Mehmet Genç'in sayısal olarak fazla olmamakla beraber her biri öncü olan çalışmaları Ötügen Yayınları arasında çıkan kitabı *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* isimli eserinde bir araya gelmiştir.

nemi olarak klasik dönem ve sonrasını incelemiş, iâşe meselesi, ticaret tarihi ve vergiler üzerinde yoğunlaşmış ve eser vermiştir.¹⁰² Aynı şekilde *Halil Sahillioğlu* çok farklı alanlarla ilgili üretim yapmış olmakla beraber para tarihi konusunda otorite sayılabilecek bir konuma kavuşmuştur.¹⁰³

İktisat Tarihi kürsüsünün müdavimleri olmakla birlikte daha sonra akademik yaşamlarını Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde sürdürmüş olan iki isim *Cengiz Orhonlu* ve *Mübahat Kütükoğlu* olmuştur. *Orhonlu* iskan ve ulaşım gibi konularda yoğunlaşmış¹⁰⁴, buna karşın *Kütükoğlu* uluslararası iktisadi/ticari ilişkileri İngiltere örneğini merkeze alarak ele alan çalışmalarıyla öne çıkmıştır.¹⁰⁵

Barkan'ın ilk çalışmalarının yayınlanmasını müteakiben iktisat tarihi çalışmaları yapılan bir muhit olarak Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi önem kazanmıştır. Özellikle burada sınıf arkadaşı iki isim öne çıkmıştır: *Mustafa Akdağ* ve *Halil İnalçık*. *Akdağ* daha çok Selçuklular ve ilk dönem Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede yayınladığı *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I-II*, dönemi içinde yankı uyandıran bir eser olmuştur. *Akdağ*, eserlerinde ekonomik ve sosyal yapıyı bir arada vermeyi tercih etmiş ve orijinal kaynaklar kullanmıştır.¹⁰⁶

Günümüzün yaşayan en ünlü *Ottomanisti* olduğu ittifakla kabul edilen *İnalçık* ise Osmanlı tarihinin bütün alanlarıyla ilgili, bu arada iktisadi tarihiyle de ilgili çalışmalar yapmıştır. Özellikle Türk iktisat tarihi çalışmalarının uluslararası platformda tanınması konusundaki katkısı büyük olmuş, uluslararası Türk iktisat tarihi toplantılarının öncülüğünü yapmıştır. *İnalçık* Hoca kendini "*Barkan*'ın açtığı çığırda yürüyen araştırmacılar" arasında saymıştır.¹⁰⁷ Tek tek çalışmaları yanında Osmanlı iktisat tarihinde yaptığı dönemlendirme bakımından da oldukça orijinal olan *Economic and Social History of Ottoman State* isimli eserin ortaya çıkmasını temin etmiştir.¹⁰⁸

102 Lütfi Güçer (1964), *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

103 Sahillioğlu hem doktora (*Kuruluşundan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1958) hem de doçentlik tezlerini (*Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi; 1640-1740*, İ.Ü. İktisat Fakültesi, 1965) bu konuda hazırlamıştır.

104 Cengiz Orhonlu (1987), *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı*, 7. Baskı, İstanbul

105 Mübahat Kütükoğlu (1974), *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1838)*, C. I, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü yayını, Ankara; C. II (1838-1850), İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976.

106 Akdağ'ın bir diğer önemli çalışması şudur: *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası 'Celali İsyanları'*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

107 İnalçık-Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 137.

108 Halil İnalçık (Ed.) (1994), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, Cambridge.

Türk iktisat tarihi alanındaki eserleri ayrı bir değerlendirme çalışmasını gerektiren *İnalcık Barkan*'dan sonra en çok ürün veren isim olmuştur.

Gerek *Akdağ*, gerekse *İnalcık*'ın yönlendirme ve tesiriyle DTCTF'de hatırı sayılır bir iktisat ve sosyal tarih çalışmanı doğmuş, bu kişiler daha sonra farklı üniversitelere ve şehirlere gitmişlerdir. Bunlar arasında *Salih Özbaran*, *Zeki Arıkan*, *Özer Ergenç* gibi önemli isimler yer almıştır.

Çalışmalarını arşiv malzemesine dayandırmamakla birlikte Türk iktisat tarihi konusunda çalışma yapıp eser neşreden isimler arasında *Niyazi Berkes*, *Aydın Yalçın* ve *Şevket Pamuk* öne çıkmaktadır. Bunlardan özellikle Pamuk günümüzde uluslararası platformlarda Türk iktisat tarihçiliğinin neredeyse biricik temsilcisi durumundadır. Bu isimler özellikle Türk/Türkiye iktisat tarihi başlıklarıyla kitap yayınlamışlardır.¹⁰⁹ Bunların dışında doğrudan Türk iktisat tarihi çalışması olmamakla beraber Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal tarihiyle ilgili analizler etrafında yoğunlaşan başka çalışmalar da yer almaktadır. Bu grup üzerinde aşağıda etraflıca durulacaktır.

VI. 1960'lar ve İdeolojik Bir Disiplin Olarak İktisat Tarihi

Barkan'dan önce Ankara'da Kadro Hareketi içinde de iktisat ve iktisadi tarih konusu önemli konulardandır. Özellikle *İsmail Hüsrev Tökin*'in 1934 tarihli *Türkiye Köy İktisadiyatı* isimli çalışması üzerinde durulmayı gerektirecek kadar önemlidir. Bu kitapta çerçevesi çizilmeye çalışılan model yardımıyla gerikalmışlık meselesi ele alınmaya başlamıştır. Yine 1930'lu yıllarda yayınladığı eserlerle *Hüseyin Avni Şanda* aynı çizginin devamını oluşturmuştur. Aslında bu çalışmalar yaklaşık otuz yıl sonra ortaya çıkacak olan feodalite, gerikalmışlık, bağımlılık gibi kavramları merkeze alan ve daha çok meslekten tarihçi olmayan bir dizi araştırmacının iktisat tarihine ideolojik bir perspektiften yaklaşımlarına kaynaklık etmişlerdir.¹¹⁰

109 Niyazi Berkes'in eserinin adı *Türkiye İktisat Tarihi* olup iki cilt halinde 1969 yılında Gerçek Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Aydın Yalçın'ın kitabının başlığı da *Türkiye İktisat Tarihi*'dir ve Berkes'in eserinden on yıl sonra, 1979'da Ankara'da yayınlanmıştır. Pamuk'un yine Gerçek Yayınevi bünyesinde basılan kitabının adı ise *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* başlığını taşımaktadır. Bu eser de yaklaşık birincisinden yirmi, ikincisinden on yıl sonra, 1988 yılında neşredilmiştir. Aslında burada üzerinde durulmamakla beraber Türk veya Türkiye İktisat Tarihi ayrımı da iktisat tarihi çalışmalarının problematiklerinden birisidir. Tabakoğlu'nun Pamuk'un eserinden iki yıl önce yayınlanan yetkin çalışması ise *Türk İktisat Tarihi* başlığını taşımaktadır.

110 Zafer Toprak (1986), "Türkiye'de Çağdaş Tarihçilik (1908-1970)", *Türkiye'de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* (Der: Sevil Atauz), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, Ankara, s. 433-434. Kadro hareketinin bu konudaki yaklaşımları konusunda daha tafsilatlı bilgi için bkz. Mustafa Türkeş (1999), *Kadro Hareketi/Ulusçu Bir Sol Akım*, İmge Kitabevi, Ankara, s. 69-98.

1960'lı yıllar Türk aydınının Türkiye'nin azgelişmişlikten nasıl kurtulacağı, nasıl bağımlı bir ülke olmaktan çıkacağı ve kalkınacağı problemleri üzerinde yoğunlaştığı bir zaman dilimidir. Aslında bu eğilim sadece Türk aydınına özgü bir yaklaşım da değildi. Bu yıllar genel olarak dünyada anti-emperyalizm tartışmalarının yoğunlaştığı, anti-Amerikancı söylemin yükseldiği ve gözle görülür bir şekilde sola kayıldığı yıllar olmuştur. Bu konuların giderek artan bir ölçekte gündemde kalmasını besleyen gelişmeler de söz konusuydu Türkiye için. Zira hızlı bir sanayileşme, çarpık da olsa hızlı bir kentleşme ve gecekondulaşma başlamıştı. Bu gelişmeler toplumda ekonomik ve sosyal yapıyı çözmüş, gelir dağılımının da bozulmasıyla siyasal olaylar ortaya çıkmış, gençlik hareketleri başlamıştı.¹¹¹

Belki de Cumhuriyet dönemi boyunca iktisat tarihine en yoğun ilginin duyulduğu dönem 1960'lı yıllar olmuştur. Çünkü yukarıda sıralanan gelişmeler doğası gereği siyasal iktisat ve iktisat tarihine ilgiyi artırmış, toplumsal sorunların tarihsel arkaplanını araştırma ve böyle bir sorgulama başlatma yaklaşımı, sol söylemin de etkisiyle popüler olmuştu. Kuşkusuz aynı yıllarda dünya tarihçiliğinde Annales etkisinin zirvede oluşu da, ekonomik ve sosyal tarih çalışmalarının prestijini artırmıştır.¹¹²

1- ATÜT Yaklaşımı

Esas itibariyle 1960'ların başında Fransa'da doğan ATÜT tartışmaları dönemin akademisyen/aydınlarından *Kemal Tahir, Selahattin Hilav, Sencer Divitçioğlu ve İdris Küçükömer* gibi isimler tarafından Türkiye'ye taşınmıştır. Bu tartışmaları yapanlar daha çok iktisatçı, sosyolog, siyaset bilimcisi gibi temel uğraşı alanı tarih olmayan, akademik dünyanın dışında kalan aydın zümresidir. Bunlar günümüzdeki problemleri açıklamada bir açıklama aracı olarak tarihi kullanmak istemişler, bu bağlamda feodalite, bağımlılık, sömürge, yarı-sömürge, azgelişmişlik gibi kavramlar üzerinde yaygın tartışmalar başlatmışlardır. Bu gelişme bir taraftan genel olarak tarihin, özel olarak da iktisat tarihi ile ilgili meselelerin popülerleşmesine, sosyalleşmesine katkı sağlamıştır.¹¹³

Türkiye'de ATÜT tartışmaları ile Marksist geleneğin oluşumu arasında bir paralellik vardır. 1960'lı yıllarda Marksist teorinin sosyoloji veya siyaset bilimine tekabül eden yanından ziyade daha çok Bolşevik Devrimi sonrası öne çıkan ekonomik veçhesi Türk aydınlarınca yeğlenmiştir. Bu temsilciler Türk toplumu için geliştirdikleri analiz ve inşaa faaliyetlerinde yine

111 M. Asım Karaömerlioğlu (2002), "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, Kış 2001-2002, İstanbul, s. 81.

112 Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s. 82.

113 Toprak, *a.g.m.*, s. 437.

Marksist bir yaklaşımla tarihi bir enstrüman olarak kullanmışlardır. Bu çerçeveye kuşkusuz Cumhuriyet'in öncesine bakmayı, Osmanlı'yı görmeyi zorunlu kılmıştır. Neticede Osmanlı sistemini ATÜT yaklaşımıyla izah etmeyi amaçlamışlardır.¹¹⁴

Aslında ATÜT tartışmaları Türk aydınının gündemine geç girmiştir. Batı'da ATÜT tartışmaları daha 1940'ların başlarında başlamıştır. Kavramın literatüre girişi aynı tarihlerde *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*'nin Moskova'da yayınlanmasıyla gerçekleşmiştir. Bu kitap 1956'da İtalyanca'ya, 1964'de İngilizce'ye, 1967'de Fransızca'ya ve nihayet yine 1967'de Mihri Belli tarafından *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. ATÜT üzerine kuramsal tartışmalar da bundan sonra başlamış, bu konuda en önemli çalışma Godelier tarafından yapılmış ve *Selahattin Hilav* tarafından tanıtımı yapılmıştır.¹¹⁵ Bu çalışma 1974 yılında Atila Tokatlı tarafından *Asya Tipi Üretim Tarzı ve Marksist Şemalara Göre Toplumların Evrimi* başlığıyla Türkçe'ye çevrilmiş ve Türk solunun önemli tartışma sahalarından birini oluşturmuştur.¹¹⁶

ATÜT yaklaşımının en belirgin özelliği kırsal ekonomiye dayalı güçlü bir devletin varlığıdır. Güçlü devlet artı ürünü bürokratları vasıtasıyla vergi adıyla toplar. Toprağın mülkiyeti devlette, kullanım hakkı halktadır. Böyle bir form daha fazla artı-değerin merkeze transferini gerçekleştirmek için yerel yöneticilere daha fazla müsamaha gösterilmesini gerektirir ve bu da yerel yöneticilerin merkeze karşı gücünü artırarak bir feodalleşme eğiliminin doğmasına yol açar. Bununla birlikte bu form bir feodal form da değildir. Zaten Marks Doğu toplumlarındaki efendi-köle ilişkisinin Batı feodalitesindeki senyör-serf ilişkisinden farklı olduğunu, yine bu toplumlarda mevcut mülkiyet biçimlerinin özel mülkiyete evrilmesinin de güç olduğunu söylemek suretiyle farklılığın altını çizmiştir.¹¹⁷

ATÜT'ün kavramsal içeriğini Osmanlı toplumsal yapısına akademik bir form içinde uygulayan kişi ise *Sencer Divitçioğlu* olmuştur. *Divitçioğlu* 1967 yılında yayınladığı *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumunu* isimli kiti-

114 Ünsal Oskay (1990), "Kemal Tahir ve Diğer ATÜT Bakışaçılı Yazarların Geriye-Yönse-meci Olmayışları Üzerine", *Türkiye Günüğü*, Sayı:11, Ankara, s. 23.

115 Selahattin Hilav ATÜT üzerine epey yazı kaleme almıştır. Bunların belli başlıları şunlardır: "Asya Tipi Üretim Biçimi Üzerine", *Eylem*, Sayı:13, 1965; "Asya Tipi Üretim Nedir?", *Yön*, Sayı:18, 1966; "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Türkiye Sosyalist Hareketi", *Asya Tipi Üretim Tarzı* (Der.) İ. Keskinoglu, İstanbul 1970.

116 Suavi Aydın (2002), "Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarih-yazıcılığı: Feodalite Örneği", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, Kış 2001-2002, İstanbul, s. 69-70.

117 Çağlar Keyder-Huricihan İslamoğlu (1977), "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneri", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 1, Bahar 1977, İstanbul, s. 49-80.

bında timar sisteminin özellikleri ve mülkiyet yapısının farklılıklarına vurgu yaparak Osmanlı'nın feodal olamayacağını izaha çalışmıştır. Devletin uygulamalarına dayanarak yaptığı tahlili *Kemal Tahir*'in "kerim devlet" tasviriyle örtüşmüştür. Dolayısıyla ona göre bütün bu özellikler Osmanlı'nın Asya Tipi'ne uygun olduğundan incelemelerin de böyle bir hareket noktasından başlatılması gerekir.¹¹⁸

Osmanlı özelinde Türk toplum ve tarihinin anlaşılması için ATÜT'ü önerenlerin de çok homojen bir grup oldukları söylenemez. Mesela *Kemal Tahir* ATÜTçü görüşleriyle ele alınmakla beraber *Devlet Ana*'daki devlet tiplmesiyle bu görüşleriyle çeliştiği çok açıktır. Zaten bu bağlam daha "yerlici" diye adlandırılan bir "Tahirciler" çizgisinin doğmasında etkili olmuştur.¹¹⁹ Bu seyir Türkiye'de Marksist çizginin geçirdiği serencamı göstermesi bakımından da çok önemlidir. Hatta bu önem Türkiye'de sağ-sol kavramlarının içeriğinin değişmesi noktasında da geçerli bir durumdur.¹²⁰

2- Bağımlılık Kuramı

Bağımlılık Kuramı yaklaşımı 1960'ların başında Latin Amerika'da yapılan tarihsel çalışmalar ekseninde ortaya çıkmıştır. Bu kuram bir süre sonra kendi kavramsal çerçevesini de örmüş ve 'azgelişmiş', 'geribıraktırmış', 'üçüncü dünya' gibi kavramlar sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Bu kuramın temel tezi, özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın diğer ülkeler için uyguladığı modernleşme uygulamaları konusundaki eleştirel karşı çıkış olmuştur. Bu yıllarda ortaya çıkan Vietnam Savaşı, Küba ve Çin devrimleri genel olarak Batı'ya, özel olarak da Amerika'ya karşı geliştirilen muhalefet çizgisini kalınlaştırmıştır. Özetlemek gerekirse Latin Amerika'da Bağımlılık Kuramını üç gelişme beslemiştir. Bunlardan birincisi Birleşmiş Milletler bünyesinde 1950'den sonra kurulan 'Latin Amerika İktisat Komisyonu'nun eşitsizliği önceleyen çalışmaları, ikincisi bazı Amerikalı iktisatçıların çalışmalarında -ki bunların başında *Paul Baran* ve onun ünlü eseri *Büyümenin Ekonomi Politikası* gelir- yer alan tekellerin azgelişmiş ülkelerin kalkınmasını engellediği şeklindeki tezler, üçüncü olarak da *Lenin*, *Buharin* ve *Luxemburg* gibi Marksistlerin eserleriyle ortaya çıkan Marksist literatürdür.¹²¹

Tabiatıyla bu kuram bu yıllarda uluslararası gelişmelere kayıtsız kalmayan Türk aydınının gündemine de girmiştir. Aslında yukarıda da kısmen

118 Aydın, *a.g.m.*, s. 72-73.

119 Bu çizginin önemli temsilcileri arasında bu yaklaşımı sosyolojik bir eğilimle kuramlaştıran ünlü sosyolog Baykan Sezer, Halit Refiğ gibi entelektüeller yer almakta ve bir muhit olarak da Bağlam Yayınları çevresi öne çıkmaktadır.

120 Oskay, *a.g.m.*, s. 23-24.

121 Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s. 83-84.

değindiği gibi, bu kuramın öncülerinden sayılabilecek *Gunder Frank*'ın söylediği şeylerin birçoğu yıllar önce Kadrocular tarafından, özellikle *Şevket Süreyya* tarafından söylenmiştir. Yani emperyalist ülkelerle iktisadi ilişkiler sürdükçe ve hele yerli işbirlikçi bir burjuva sınıfı tarafından bu desteklendikçe milli ve bağımsız bir ekonominin gelişmesi beklenemez.¹²²

Kadrocu tezleri andıran ve bağımlılık kuramından etkilenmiş görünen prototip bir grup, Yön grubu ve onun ideoloğu *Doğan Avcıoğlu* olmuştur. *Avcıoğlu* meşhur kitabı *Türkiye'nin Düzeni* isimli çalışmasında Osmanlı son dönem tarihini bir emperyalizmle ilişkiler tarihi olarak okumuş ve bu dönemi bir iktisadi bağımlılık dönemi olarak betimlemiştir.¹²³ *Frank*'ın tezindeki işbirlikçi burjuvazi *Avcıoğlu*'nda gayrimüslim tüccar ve bankerler olarak kendini bulmuştur. Özetle önce 1838 Balta Limanı Antlaşması'yla başlayan ve Tanzimat'la devam eden süreç bir gerikalmışlık sürecidir. Yön dergisinin diğer önemli ismi *Niyazi Berkes*'tir. *Berkes* de Batı kapitalizminin Türkiye'ye girmesiyle birlikte yerli kapitalist bir ekonominin gelişemediğini vurgulamıştır.¹²⁴

Gerek Kadrocular, gerek *Avcıoğlu*'nun öncülük ettiği Yöncü, diğer bir ifadeyle sol-Kemalist tezler Türk solunda beklenen rağbeti görmemiştir. Temel olarak gerekli evrenselliği taşımaması ve yöntemi noktalarından eleştirilmiştir. Eleştirilen yalnızca Yön grubunun söylem ve metodu olmamış, Bağımlılık yaklaşımı da kısa süre içinde önemli eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiri noktalarından biri, kuramın, kapitalizmi üretim eksenli değil, ticaret merkezli olarak tanımlamasıydı. Bir başka nokta ise dünyada köylülük ve tarımın giderek azalması buna karşın da kentleşme ve sanayileşmenin artmasının, *Frank*'ın sözünü ettiği 'az gelişmişliğin gelişmesi' yaklaşımını doğrulamamasıdır.¹²⁵

3- Dünya Sistemi Tezi

1960'lı yıllarda hakim olan ATÜT ve Bağımlılık Kuramı yaklaşımları 1970'li yıllarda yerini Dünya Sistemi yaklaşımlarına bırakmıştır. Dünya Sistemi Teorisi diğer yaklaşımlarla karşılaştırıldığında kuşkusuz Osmanlı-Türk tarihini açıklamakta daha elverişli veriler sunmaktadır. Her şeyden önce bu yaklaşım Bağımlılık yaklaşımının nihayet gelişmiş bir şeklidir. Ayrıca Dünya Sistemi yaklaşımı en önemli örnek uygulama alanı olarak Osmanlı'yı seçmiştir. Bu noktanın da Türk iktisat tarihçiliği açısından hatırı

¹²² Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s. 86.

¹²³ Hikmet Özdemir (1986), *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı/Yön Hareketi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 118-120.

¹²⁴ Özdemir, *a.g.e.*, s. 69-71.

¹²⁵ Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s. 87-88.

sayılır bir önemi vardır. Bu yaklaşımın sahibi, dolayısıyla sistemin kurucusu *Immanuel Wallerstein*'dir. *Wallerstein*'in 1974 yılında yayınladığı *The Modern World System* isimli eseri de bu kuramın el kitabı olmuştur.

Dünya Sistemi görüşünün temelleri esas itibarıyla Marksist geleneğe dayanmaktadır. Bu oluşuma *Althusser* ve *Balibar* gibi üretim tarzı kavramını kullananlardan merkez-çevre ayırımını yapan *Andre Gunder Frank*'a kadar Marksist gelenek içinde ünlenmiş isimler etki etmiştir. Bu kavramsallaştırmayı olgunlaştıran ise hiç şüphesiz *Immanuel Wallerstein*'dir. Dünya Sistemi tezinin merkezine, bağımlılık kuramının tersine, tekilden bütüne gitmek değil, bütünden hareketle tekili açıklama biçimi oturmuştur. Bağımlılık Kuramı temsilcileri az gelişmişlik, üçüncü dünya gibi kavramlardan hareket ederek dünya ölçeğine bakarken, Dünya Sistemi tezinin savunucuları milli ve yerel tarih çalışmalarının sınırlılığına dikkat çekmiş ve başta Batı kapitalizmi olmak üzere birçok olguyu dünya ölçeğinde yeri olan tarihsel gelişmelerin sonucu olarak ele almayı teklif etmiştir.¹²⁶

Wallerstein "Dünya İmparatorluğu" ve "Dünya Ekonomisi" olmak üzere iki farklı dünya sisteminden söz eder. O dünya tarihini 16. yüzyıldan itibaren şekillenen kapitalist dünya ekonomisini izah ederek açıklar. Bu süreçte merkez, çevre, yarı çevre ve dışsal bölgeler olmak üzere dünya ölçeğinde hiyerarşik bir işbölümünün doğduğunu ifade eder. Tek bir merkez vardır ve merkezle çevre arasında sürekli merkez lehine işleyen ve kronikleşen bir çatışma söz konusudur. Özetle Dünya Sistemi tezi de bu ilişkinin iktisadi ve coğrafi olarak kritik edilmesinden ibarettir.¹²⁷

Wallerstein'in kullandığı "Dünya İmparatorluğu" ve "Dünya Ekonomisi" kavramları başta bu kavramların kullanıcısı ve yukarıda adı geçen isimler tarafından Osmanlı'ya uygulanmıştır. *Wallerstein*'e göre 18. yüzyıldan önce 'dışsal bölge' olan Osmanlı imparatorluğu bu yüzyılla birlikte dünya sistemine dahil edilmiş ve çevre ülke olmuştur. Fakat yine de Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya sistemine çekilişinin tam olarak ne zaman olduğu sorusu, *Wallerstein* ve talebeleri tarafından nihai cevabı verilmemiş bir soru olarak kalmıştır.¹²⁸

Esasen *Wallerstein*'in etkisinde yayın yapan *Review* dergisi 1988 tarihli ikinci sayısını Osmanlı'ya ayırmıştır. Adı geçen sayıda *Şevket Pamuk*, *Çağlar Keyder*, *Donald Quataert*, *Faruk Tabak* ve *Reşat Kasaba* gibi *Wallerstein* takipçileri Osmanlı İmparatorluğu'nun periferileşme sürecini tartışan yazılar kaleme almışlardır. Sonraları *Çağlar Keyder*, *Huricihan İnan-İslamoğlu*,

126 Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s. 89.

127 Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s. 90.

128 Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s. 91.

Reşat Kasaba, Hale Decdeli gibi çalışmalarını daha çok yurt dışında yürüten isimler bu konudaki tartışmalarını sürdürmüşler, Osmanlı tarihini, dolayısıyla Türk tarihini yeni bir kavramsal çerçeve içinde okumanın gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu aynı zamanda modern dünyadaki duruşun izahında da kullanılan bir parametre olarak önem kazanmaktadır.¹²⁹

Netice itibarıyla bu kişiler Osmanlı tarihinin nasıl yazılacağı sorusuna “Osmanlı tarihi ATÜT’ün hakim olduğu bir dünya imparatorluğundan kapitalist dünya ekonomisi içinde periferi konuma geçişi anlatacak şekilde yazılmalı” şeklinde bir cevap önermişlerdir.¹³⁰ Yani bu cevaba göre Osmanlı Devleti 16. yüzyıla kadar bir dünya imparatorluğu ve hakim üretim biçiminin ATÜT olduğu bir yapı olarak varlığını sürdürmüş, ancak bu yüzyıldan itibaren bir çözülme başlamış ve 18. yüzyıla kadar sürmüştür. 18. Yüzyıldan itibaren Balkan-Avrupa ekonomisiyle bütünleşmeye başlayan Osmanlı ekonomisi 19. yüzyılın ortalarından itibaren de dünya ekonomisiyle eklemlenmeye başlamıştır. Bu eklemlenmenin doğal sonucu olarak Osmanlı özgüllüğünü yitirmiş olup müstakil olarak ele alınamaz ancak kapitalist dünya ekonomik sisteminin bir parçası olarak incelenebilir bir konuma gelmiştir.¹³¹

ATÜT üzerinde yapılan çalışmalar artık ATÜT’ün hem kuramsal açıdan yetersiz, hem de ampirik açıdan geçersiz olduğu noktasına gelmiştir. En önemli eleştiri ampirik açıdan ATÜT’ün Asya’da gerçekleşen hiçbir toplumsal yapının tarihsel evrimine karşılık gelmediği noktasında odaklanmıştır.¹³² Dünya Sistemi yaklaşımının da ATÜT gibi en kuvvetli damarını ekonomik öge oluşturmuştur. Oysa bu yaklaşım belli alanları açıklamakta yeterli olmaktayken başka bazı alanları açıklamakta başarısız kalmıştır. Bu yetersizlik Dünya Sistemi tezini başta *Robert Brenner* ve *Eric Wolf* olmak üzere ciddi eleştirilere uğratmıştır. *Brenner*’e göre bu kuramın en önemli eksikliği niceliği öne çıkarması ve niteliği göz ardı edişi olmuştur. Yine sistem inşa edilirken dış güçlere yapılan vurgunun abartılı olduğu görüşü bir başka eleştiri noktasını teşkil etmiştir.¹³³

Hele Osmanlı tarihi açısından mesele ele alındığında bu yetersizlik son zamanlarda yapılan çok sayıda çalışmada ortaya çıkan bulgularla daha da netleşmiştir.¹³⁴ Osmanlı’nın Batı kapitalizmi karşısındaki direnci, sömürgeleştirilememesi, tarımda monokültürün gelişmemesi ve tarımın ticarileş-

129 Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s. 89-91.

130 Çağlar Keyder (1983), *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Dost Kitabevi, Ankara, s. 108.

131 Keyder, *a.g.e.*, s. 138-140.

132 Huricihan İnan (1983), “Osmanlı Tarihi ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 23, Güz 1983, İstanbul, s. 11.

133 Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s. 92-93.

134 İnan, *a.g.m.*, s. 24-25.

mesinin oldukça geç ve bölgesel oluşu gibi hususlar ve Osmanlı kent tarihçiliğinde ortaya çıkan bulgular bu tezin izahında güçlük çektiği noktalar olmuştur. Bir de bu örneklerin tezin en önemli uygulama alanı olan Osmanlı'da ortaya çıkışı, bu yaklaşımı daha da tartışılır bir noktaya getirmiştir.¹³⁵

Yine de bütün eksikliklerine rağmen bu kuramların, analizlerinde sosyal ve ekonomik öğeleri vurgulaması klasik tarihçiliğin belirgin karakteri olan askerî ve siyasal tarihçilik yerine ekonomik ve sosyal tarihçiliğin öne çıkmasında önemli katkılar sağlamıştır.

VII. Farklılaşma ve Aynılaşma: İktisat Tarihi Çalışmalarında Nicel ve Nitel Değişim

Türkiye'de iktisat tarihi çalışmaları bakımından 1977 yılı önemli bir tarihtir. Bu tarihte, bilahare bir anlamda gelenekselleşecek olan Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongrelerinin birincisi yapılmıştır.¹³⁶ Ankara'da toplanan kongreye çok sayıda yerli ve yabancı Osmanlı tarihçisi iştirak etmiştir. Bu katılım yoğunluğu konu bakımından da oldukça zengin bir yelpazede gerçekleşmiştir. Kongrenin düzenlenmesine öncülük eden *Halil İnalçık* açılış konuşmasında Osmanlı ekonomik ve toplumsal tarihiyle ilgili bir değerlendirme yapmış ve gelişen bu saha içinde yeni inceleme alanlarına işaret etmiştir. Yine aynı yıl Amerika'da Binghamton Üniversitesi bünyesinde bulunan Fernand Braudel Merkezi'nin yayımına başladığı *Review* dergisinin ilk sayısı çıkmış ve bu ilk sayıda Osmanlı tarihçiliği ve bu arada bu tarihçilik içinde iktisat tarihçiliği üzerinde önemle durulmuştur.¹³⁷

Aslında bu kongre geleneğinin başlamasından önce 1973 yılında Hacettepe Üniversitesi tarafından ve *Osman Okyar* ile *Ünal Nalbantoğlu*'nun öncülüğünde bir *Türk İktisat Tarihi Semineri* düzenlenmiştir. İki yıl sonra bu seminer çerçevesinde sunulan tebliğler yayına hazırlanmış ve 1975 yılında kitap olarak basılmıştır.¹³⁸ Bu yıllar bir taraftan birden çok çevrede

135 Nuri Adıyeke (2000), "Anadolu Osmanlı Ölçeğinde Yerel Tarih Yazımında Kuramların Değişimi: Merkez-Çevreden Çevreselleşmeye, Çevreselleşmeden Globalleşmeye", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar/Küreselleşme ve Yerelleşme*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, s. 260-270; Karaömerlioğlu, *a.g.m.*, s. 93-96.

136 *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi yayını. Bilahare bu kongreler bir anlamda geleneksellik kazanmış, her üç yılda bir yapılarak devam edilmiştir. İkincisi Strasbourg'da, üçüncüsü Princeton, dördüncüsü Münih, beşincisi Marmara Üniversitesi tarafından 1989 yılında İstanbul'da, altıncısı Aix-en-Provence, yedincisi Heidelberg, sekizincisi 1998 yılında Uludağ Üniversitesi tarafında Bursa'da, dokuzuncu ve sonuncusu ise 2001 yılında Dubrovnik'te yapılmıştır.

137 Oktay Özel-Gökhan Çetinsaya (2002), "Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliğinin Son Çeyrek Yüzyılı: Bir Bilanço Denemesi", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, Kış 2001-2002, İstanbul, s. 8-38

138 *Türk İktisat Tarihi Semineri* (1975), (Ed.) Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

birden çok kişinin iktisat tarihi çalışmaları yapmaya başladığı dönem olduğu gibi, aynı zamanda üç büyük iktisat tarihçisinin de hayata veda ettikleri yıllardır. Bilindiği gibi *Akdağ* 1972'de, *Orhonlu* 1976'da ve nihayet *Barkan* da 1979 yılında aramızdan ayrılmıştır.¹³⁹

1980'li yıllar Türkiye'de birçok alanda olduğu gibi bilim alanında da devletin önemli ağırlığının olduğu yıllar olmuştur. Gerek YÖK'ün kurulmasıyla yüksek öğrenimin merkezileşmesi, gerek Türk Tarih ve Türk Dil Kurumları bünyesinde gerçekleştirilen bazı yeni düzenlemelerle Türkiye'de tarihçilik tamamıyla resmî bir hüviyet kazanmıştır. Bu ise bir taraftan üniversitelerde resmî makamların işaret ettiği belli alanlara ilişkin çalışmaları artırırken, entelektüel derinliği olan kişi ve muhitlerin üretimleri sınırlanmıştır. Bir süre sonra ise bu üretim resmî alanın dışına çıkmış, çeşitli dergi ve dernek/vakıflarda bu uğraşı sürdürülmeye başlanmış, hatta kısa zaman içinde tarih yayıncılığı anlamında özel sektör diye nitelenebilecek alan, kamunun önüne geçmiştir. Bu araçlar arasında 1977 yılında yayına başlayan *Toplum ve Bilim*, 1980'lerin başında çıkan *Osmanlı Araştırmaları*, 1983 yılında çıkan *Yapıt*, yine aynı tarihte yayınlanmaya başlayan *Tarih İncelemeleri Dergisi*, ilk sayısı 1984'de çıkan *Tarih ve Toplum*, 1991'de yayınına başlanan *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi* gibi dergilerle, daha çok İletişim Yayınları'nın başlattığı farklı bir tarzdaki ansiklopedi yayıncılığı ve özellikle *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* ve *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* zikredilmeyi hak eden isimlerdir.

Yine bu yıllar arşivin siyasal gerekçelerle, daha çok da Ermeni meselesi nedeniyle, gündeme getirilmesi ve buralarda çok sayıda uzmanın çalışmaya başlaması ve arşiv araştırmalarının, dolayısıyla belge yayıncılığının artması dönemin önemli gelişmelerindendir. Bir taraftan siyasal konjonktürle eşzamanlı olarak Ermeni meselesi, Kürt sorunu, Batı Trakya'daki azınlıklar gibi konularda çok sayıda çalışma yapılmaya başlanmış, dahası bunlar teşvik edilmiş, diğer taraftan iktisat ve sosyal tarih konuları eski cazibesini kaybetmiştir. Bununla birlikte iktisat tarihi çalışmalarında sayısal bir artış da gözlenmiştir. Çünkü çok sayıda üniversite ve bu üniversitelerde açılan tarih bölümleri ve az da olsa iktisat bölümleri bünyesinde çalışmaya başlayan genç akademisyenlerin lisansüstü çalışmaları bu artışın belirleyicilerinden birisi olmuştur.¹⁴⁰

Bu dönemde iktisat tarihçiliği alanında gerçekleştirilen çalışmalarda üç kaynaktan hareketle yapılan çalışmalar hatırı sayılır bir ağırlık kazanmıştır.

139 Özel-Çetinsaya, *a.g.m.*, s. 10.

140 Orhan Koloğlu (1996), "Tarih Çalışmaları: 1980-1995", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1352-1360.

Bunlardan birisi tapu tahrirleri, diğeri temettuat tahrirleri, üçüncüsü ise şer'îye sicilleridir. Kuşkusuz bu alanların dışında da azımsanmayacak ölçüde üretim yapılmıştır, ancak bu üç grupta yapılan çalışmalar bir anlamda bir gelenek oluşturmak ve birbirinin benzeri, bazen tekrarı olmak bakımından önemlidir. Konu üzerinde zikretmeye değer bir çalışma yapılmamakla beraber bu dönemlerde Batı'da gelişen yeni iktisat tarihi akımı Klimetrik Ekolün¹⁴¹ Türk iktisat tarihi yazımına etkisinin olmuş olabileceğini, ortaya çıkan çalışmaların istatistiki boyutunun ağırlık kazanmasından hareketle ve ihtiyatla söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde toprak üzerindeki mülkiyet ve tasarruf biçimini belirlemek ve vergi kaynaklarını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan sayımlara Kuruluğu müteakiben başlanmış, fakat asıl yoğunluk on altıncı yüzyılda olmuştur. Bu sayımlar neticesinde önemli istatistiki bilgiler elde edilmiş ve bu bilgilerin kataloglandığı sayım kütüklerine de kısaca "Tapu Tahrirleri" adı verilmiştir. Bu sayımlarla ilgili ilk çalışmaları *Barkan* başlatmış¹⁴², daha sonra *Barkan*'ın açtığı çığır üzerinden çok sayıda araştırmacı yürümüştür. Bu çalışmalarda daha çok bir sancak veya kaza merkezi esas alınmıştır. Bu çerçevede *Tayyip Gökbilgin* Edirne (1952), *Muzaffer Arıkan* Ankara (1958), *Nejat Göyünç* Mardin (1969), *İsmet Miroğlu* Bayburt (1975), *Özer Ergenç* Bursa (1979) tahrirlerini hazırlayarak bu konuda öncülük etmişlerdir.

Tahrirlerle ilgili defterler bazen aynen yayınlandığı gibi, çoğunlukla defter üzerinde bir araştırma yapılması gelenek haline gelmiştir. Yukarıda 1950'li, 60'lı ve 70'li yıllarda yapılan ve bir elin parmaklarını ancak aşabilen bu çalışmaların sayısı 80'li, özellikle de 90'lı yıllarda yüzlerle ifade edilecek kadar artmıştır. Gerek Anadolu'da, gerek Rumeli'de ve gerekse Arap eyaletlerindeki birçok sancak ve kaza bu türden bir araştırmanın konusu olmuştur. Hatta tahrirlerle ilgili, birincisi 1992'de Konya'da, ikincisi ise 1994 yılın-

141 Ahmet Uzun (2001), "İktisat Tarihi Yazımında Yeni Yaklaşımlar", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 2/1, Sivas, s. 79-91.

142 Ömer Lütfi Barkan'ın Enver Meriçli ile beraber hazırladığı *Hüdavendigâr Livası* çalışması çok erken başlatılmış olup basımı bazı teknik ve hukuksal problemler nedeniyle TTK tarafından geciktirilmiş ve ancak 1988 yılında yayınlanabilmiştir. Barkan bu konudaki ilk denemelerine ise 1937 yılında başlamış ve konuyla ilgili II. Türk Tarih Kongresi'nde bir tebliğ sunmuş (*Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri*), 1938 yılında bu tebliği bir çalışma haline getirmiş ve doçentlik tezi olarak sunmuş, arkasından da yeni halini 1939 yılında *Çığır* mecmuasının yedinci sayısında yayınlamıştır. 1940 yılında, *İFM*'nin ikinci cildinde "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I" başlığıyla yayınladığı önemli makalesini, 1948 yılında IV. Türk Tarih Kongresi'ne sunduğu "Tahrir Defterlerinin İstatistik Verimleri Hakkında Bir Araştırma" konulu tebliği takip etmiştir.).

da Erlangen Üniversitesi'nde olmak üzere uluslararası sempozyumlar düzenlenmiştir.¹⁴³

Ancak kabul etmek gerekir ki, yapılan bu çalışmalar içerisinde belli bir metodoloji oluşturan ve farklılık arz eden sınırlı sayıdaki çalışmanın dışında kalanlar yanlış ve eksikleriyle beraber birbirlerinin tekrarı olmaktan öteye geçememiştir.¹⁴⁴ Çoğu kez başka kaynaklarla desteklenmemiş, buna rağmen bu verilerden hareket edilerek önemli genellemelerde bulunulmuştur. Son zamanlarda bu kaynakların kullanımı ve verilerin sıhhati ile ilgili çalışmaların yayınlanması¹⁴⁵ bu kaynak grubunu ve bunlardan hareketle yapılan çalışmaları sorgulamak bakımından sevindiricidir.

İkinci kaynak grubunu bir başka sayım türü olan temettuat tahrirleri oluşturmaktadır. 19. Yüzyılın ortalarında yapılmış olan temettuat tahrirleriyle amaçlanan iki husus vardı: Bunlardan birincisi halkın maddi imkanlarının ne durumda olduğunun belirlenerek adil bir vergi sistemi oluşturmak, ikincisi de buna bağlı olarak devlet gelirlerini artırmak. Bu sayımlarda kaza ve köylerin sayımı yapılmıştır. Sayım ünitesi olarak hane esas alınmış ve bu hane reisinin sahip olduğu emlak, arazi, hayvan ve bunlardan sağladığı gelir miktarı detaylı bir şekilde kayıt altına alınmıştır. İstisnaları olmakla beraber genel olarak 1840 ve 1844 yıllarında iki ayrı grup halinde yapılan temettuat sayımları sonucunda ortaya çıkan bilgi envanteri bazen bir köy için bir deftere, bazen de bir kaza için bir tek deftere kaydedilerek kataloglanmıştır.¹⁴⁶

Bu kaynak grubu tarihçiler tarafından uzunca bir süre ihmal edilmiş, bu konuda ilk defa *Tevfik Güran*'ın 1980 yılında Filibe üzerine bir çalışma¹⁴⁷ yapmasıyla adeta yeniden keşfedilmiştir. İ.Ü. İktisat Tarihi Kürsüsü'nde yapılan bir dizi çalışmadan sonra bugün birçok üniversite bünyesinde yüksek lisans ve doktora tezi olarak temettuat sayımları üzerine araştırmalar hazırlanmış ve bunların bir kısmı da yayınlanmıştır. Fakat tapu tahrirleri ile ilgili olarak yapılan eleştiriler temettuat tahrirleri için de geçerlidir. Bu çalış-

143 Ertuğrul Tokdemir, "1980 Sonrasında Türkiye'de İktisat Tarihçiliği", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1356-1357.

144 Feridun Emecen (1991), "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, s. 143-156.

145 Kemal Çiçek (1995), "Osmanlı Tahrir Defterlerinin Kullanımında Görülen Bazı Problemler ve Metod Arayışları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 97, İstanbul, s. 93-111.

146 Coşkun Çakır (2001), *19. Yüzyılda Bir Anadolu Şehri Niksar (Ekonomik ve Sosyal Yapı)*, Alfa Yayınları, İstanbul, s. 8-9.

147 Tevfik Güran (1980), *Structure Economique et Sociale d'une Region de Campagne dans l'Empire Ottoman vers le Milieu du XIXs.*, Centre International d'Information sur Les Sources de l'Histoire Balkanique et Mediterraneenne (CIBAL), Sofya.

malarda dikkat çeken en önemli eksiklik bu çalışmaların büyük ölçüde birbirlerini tekrar etmeleridir. Dolayısıyla yeni teknik ve metotların üretilmesi ve kullanılması mümkün olamamaktadır. Bir başka eksiklik, bu veriler başka kayıtlarla desteklenmeden kapsayıcı çıkarımlarda bulunulmasıdır. Dolayısıyla tapu tahrirleri için geçerli olan eleştiriler aslında temettuat tahrirleri için de geçerli olup bu verilerin dikkatli kullanılması gereği açıktır.¹⁴⁸

Üçüncü grupta yer alan şer'îye sicilleri de iktisat tarihçilerinin çok yaygın kullandıkları önemli bir kaynak kümesidir. Tapu tahrirleri daha çok 16. yüzyıl, temettuat tahrirleri ise 19. yüzyıl için geçerlidir. Fakat şer'îye sicillerinden hareket edilerek ortaya çıkarılan ürünler 16. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyıla kadar uzanan bir dönemi kapsayabilmektedir.¹⁴⁹

Şer'îye sicillerini tarih araştırmasına açan ilk kişi *Çağatay Uluçay* olmuştur. 1930'lardan başlayarak yaptığı çalışmaların hemen hemen tamamında bu kaynak grubunu değerlendirmiş, tabiatıyla bunları bir ekonomik ve sosyal tarih kaynağı olarak da kullanmıştır. Bu uygulamanın en iyi örneği, 1942 yılında yayınladığı *XVII. Yüzyılda Manisa'da Ziraat ve Ticaret ve Esnaf Teşkilatı* isimli eseri olmuştur.¹⁵⁰ Fakat sicillerin tarihyazımında kullanılmasının en iyi örneğini *İnalcık* vermiştir. Özellikle ekonomik ve sosyal tarih açısından, başta Bursa olmak üzere, yaptığı bir çok çalışmada devlet arşivleriyle beraber sicilleri de kullanmıştır.¹⁵¹ Bununla birlikte kadı sicillerinin sosyo-ekonomik tarih yazımı için kullanımı hâlâ yeni ve yetersiz durumdadır. Bu yetersizlik sayısal olmaktan çok metodolojik bir eksiklik nedeniyle gerekli özgünlüğü yakalayamamak anlamında bir yetersizliktir.¹⁵²

Bu dönemde yapılan çalışmalarda kuşkusuz olağanüstü bir belge kullanımını sözkonusu olmuştur. Bununla birlikte bu yılların teori ve modellenendirme bakımından aynı zenginliğe ulaştığı söylenemez. Bir anlamda 80'li ve 90'lı yılları, vesika zenginliği ile teori fakirliğinin çatıştığı ve çakıştığı bir dönem olarak nitelemek mümkündür.¹⁵³

148 Tefik Güran (2000), "19. Yüzyıl Temettuat Tahrirleri", Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayını, Ankara, s. 73-95.

149 Mehmet İpşirli (1991), "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Şerîye Sicilleri", *Tarih ve Sosyoloji Semineri*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, s. 157-162; .

150 İnalcık-Yediyıldız, *a.g.m.*, s. 156-157.

151 Halil İnalcık (1960), "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar", *Bellekten*, Cilt: XXIV, Sayı: 93, Ankara, s. 45-110; İnalcık (1980-81), "Osmanlı İdare, Sosyal ve Ekonomik Tarihiyle İlgili Belgeler: Bursa Kadı Sicillerinden Seçmeler", *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: X, Ankara, s. 1-91.

152 Güçlü Tülüveli (2000) "Mikrotarihçilik ve Kaynak Kullanım Problemi: Kadı Sicilleri Örneği", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar/Küreselleşme ve Yerelleşme*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, s. 271-273.

153 Salih Özbaran (1996), "1980'den Günümüze Tarih Çalışmaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 15, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 1359.

VIII. Batılıların Türk Tarihi Merakı ya da Yabancı Türk İktisat Tarihçileri

Yabancılar, daha doğrusu Avrupalılar Türk tarihine duydukları ilgiyi Türk iktisat tarihinden de esirgememişlerdir. Daha 16. yüzyıldan başlayarak devam eden bu ilgi gâh seyyahların gâh yabancı devlet temsilcilerinin hatıraları içinde önemli bir yer işgal etmiştir. Bilimsel olarak yapılan ilk çalışmalar da yine Türkiye’de görevli olarak bulunan kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Zamanla bu çalışmalar içinde kıymet-i harbiyesi olanlar tercüme edilerek Türk okuyucusuyla buluşturulmuştur. Bazıları oldukça sığ, hatta bazen hayal ürünü kabilinden bilgilere dayanmaktayken bazıları belki de alanlarında ilk defa yapılmış oldukça önemli bilimsel çalışmalar olarak uzun yıllar iktisat tarihi çalışmalarının temel referansları olmuşlardır.

Yukarıda çerçevesi çizilen konu esas itibariyle müstakil bir çalışmanın konusu olmakla beraber burada öncelikle ve özetle yabancıların Türk iktisat tarihi ile ilgili olarak yaptıkları erken çalışmalara yer verdikten sonra günümüzde Türk iktisat tarihi çalışmalarında yabancıların artan ağırlığına işaret etmek suretiyle belli başlı yabancı Türk iktisat tarihçileri zikredilmeye çalışılacaktır. Buradaki “Türk iktisat tarihçisi” tanımını ihtiyatla karşılamak lazımdır. Zira aşağıdaki bazı isimler yalnızca birer yabancı devlet memuru olup ülkelerine Türkiye hakkında yazdıkları raporlar bir süre sonra önemli bir kaynağa dönüşmektedir.¹⁵⁴

Osmanlı devletinin ekonomik yapısı ve özellikleriyle ilgili ilk çalışmalar daha çok bağımsız ele alınan konular olmayıp bir bütünün parçası durumunda olmuşlardır. Bir de batılıların Osmanlı devletinde ortaya çıkan önemli gelişmeler üzerine yazdıkları kitap ya da raporların içine iktisat ve maliyeyle ilgili bilgiler de eklenmiştir. Bununla birlikte sayıları fazla olma-

154 Türk iktisat tarihi konusunda ilk genel bibliyografya denemesini yapmış olan Kurmuş-Pamuk-Yavuz’un bu önemli çalışması (Erdal Yavuz-Orhan Kurmuş-Şevket Pamuk, “19. Yüzyıl Türkiye İktisat Tarihi Kaynakları: Bir Bibliyografya Denemesi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi, Türk İktisat Tarihi Özel Sayısı*, Ankara 1978) geçen zaman içinde yeni çalışmalarla güncelleştirilmediği için yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte bu bölüm kaleme alınırken bu çalışmadan önemli ölçüde istifade edilmiştir. Türk iktisat tarihi literatürüne bir katkı olarak Koraltürk tarafından bir makaleler bibliyografyası (Murat Koraltürk, *Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihine İlişkin Türkçe Makaleler Bibliyografyası Denemesi, 1910-1997*, İstanbul 1998) ve Çakır tarafından da bir tezler bibliyografyası (Coşkun Çakır, “Osmanlı Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Tezler Bibliyografyası, 1933-1999”, *Divân İlmî Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul 1999, s. 251-379) yayınlanmıştır. Bunlara Bahaddin Yedişildiz ile Ramazan Acun’un ortaklaşa hazırladıkları ve Yeni Türkiye Yayınları’nın *Osmanlı* isimli eserinin 12. cildinde yer alan “*Osmanlı Araştırmaları Bibliyografyası*”nın ‘iktisat’ bölümünü de eklemek gerekir. Ashında yukarıda zikredilen çalışmalar da dikkate alınarak etraflı bir Türk iktisat tarihi bibliyografyası hazırlanması gereği hâlâ geçerliliğini korumaktadır.

makla beraber belli bir konuyla ilgili çalışmalar da yok değildir. Biz bunlardan öne çıkan örnekler burada yer vermekle yetineceğiz.

İlk çalışmalardan sayılabilecek bir örnek *Belin*'e aittir.¹⁵⁵ Daha sonra Türkçe'ye de çevrilen bu kitap, yayınlandığı 1869 tarihi dikkate alınacak olursa belki de ilk Türk iktisat tarihi kitabıdır. Ancak daha on dokuzuncu yüzyılın başından itibaren bu kitapların kaleme alındığı hatırdan çıkarılmamalıdır. Mesela *Mac Farlane*'in Türkiye/Osmanlı ile ilgili hazırladığı kitap 1829 tarihli olup oldukça erken bir tarihte kaleme alınmıştır. (*Constantinople in 1828. A Residence of Sixteen Months in the Turkish Capital and Provinces: with an Account of the Present State of the Naval and Military Power and of the Resources of the Ottoman Empire*, London). Yine *Urquart*'ın kitabı 1833 yılında yayınlanmış ve Türkçe'ye de çevrilmiştir. (*Turkey and its Resources*, London). Erken tarihli sayılan bir başka isim *Ubicini* olup Türkiye üzerine tarihleri 1853'den başlayan birkaç kitabı bulunmaktadır. (*Lettres sur la Turquie. ou Tableau Statistique, Religieux, Politique, Administratif, Militaire, Commercial, etc. De l'Empire Ottoman depuis le Khatti-Cherif de Gulkhane* (1839), Paris).

Tanzimat'ın ilanı ve Osmanlı'nın batılılaşma çabalarının hızlanmasıyla beraber bu eserlerde de bir artış gözlenmiştir. Bu dönemde, yani Osmanlı devleti sonlanana kadar önemli çalışmalar yayınlayan şahıslar arasında kronolojik bir seyir takip edilerek yer vermek gerekirse, demiryolları alanında *Stephenson*(1859) (*Railways in Turkey*, London), iktisadi kaynakla ilgili olarak *Michelsen*(1859) (*The Ottoman Empire and its Resources*, London), pamuk üretimi için *W. Sandford*(1862) (*On Cotton Growing in Turkey and Smyrna*, London), yaklaşık on beş yıllık bir dönemde meydana gelen ekonomik değişimler de hesaba katılarak verilen bilgiler için *James Lewis Farley* ((1862) *The Resources of Turkey*; (1866) *Turkey*; (1872) *Modern Turkey*; (1875) *The Decline of Turkey, Financially and Politically*, London), Tanzimat hareketi ve Tanzimat dönemi iktisadi/mali reformlar konusunda *Edouard-Philippe Engelhardt* (1882) (*La Turquie et le Tanzimat ou l'Histoire des Reformes dans l'Empire Ottoman depuis 1826 jusqu'a nos jours*, Paris), sanayi ve ticaret konularında *I.D. Taksimati*(1889) (*Turquie d'Asie: Situation Economique, Production, Commerce, Industrie*, Paris), Anadolu'nun ekonomik ve demografik coğrafyası bakımından *Vital Cuinet*(1892-1894) (*La Turquie d'Asie. Geographique, Administrative, Statistique, Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de l'Asie-Minevre*, 4 Vol. Paris), maliye ala-

155 M. Belin (1869) *Essai sur l'Histoire Economique de la Turquie*, Paris. (kitap 1931 yılında M. Ziya tarafından *Türkiye İktisadi Tarihi* adıyla tercüme edilmiştir. 2000 yılında yeni bir çevirisi daha yayınlanmıştır.).

nında Charles Morawitz(1902) (*Les Finances du la Turquie*, Paris), yine maliye ve daha çok vergiler bakımından A. du Velay(1903) (*Essai sur l'Histoire Financiere de la Turquie*. Paris. (Türkiye Maliye Tarihi, Ankara 1978)), borçlarla ilgili olarak A. Heidborn(1908-1909) (*Droit Public et Administratif de l'Empire Ottoman*. 2 Vol., Vienne), Osmanlı Bankası konusunda A. Biloti(1909) (*La Banque Imperiale Ottoman*. Paris), mali reformlar hakkında Charles Laurent(1910) (*La Reforme Financiere en Turquie*, Paris) ve nüfusla ilgili A. Chervin(1913) (*Elements Demographiques de l'Empire Ottoman*, Paris) yer almaktadır.

Cumhuriyet'in ilanıyla beraber batılıların yaptıkları çalışmalar azalmamış, aksine artmıştır. Gerçi bu dönemde yapılan çalışmalarda siyasi boyut çok daha fazla öne çıkmıştır, ancak yine de Türk iktisat tarihi alanında Cumhuriyet'in ilk döneminde, hatırı sayılır çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Daha çok Bağdat Demiryolu örneğinden yola çıkarak emperyalizm tahlili yapan Edward Mead Earle'in kitabı 1923 yılında yayınlanmıştır. (*Turkey, the Great Powers and Baghdad Railway: A Study in Imperialism*, London). Yine Türk-Alman iktisadi ilişkileri konusunda Paul Krause'nin çalışması(1923) (*Die Deutsch-Türkische Wirtschaftspolitik und die Deutsch-Türkischen Wirtshaftsbeziehungen der Vorkriegszeit*, Frankfurt), Modern Türkiye'nin ekonomisiyle ilgili olarak Eliot Grinel Mears'ın kitabı (Ed.) (1924) (*Modern Turkey: A Politico-Economik Interpretation 1908-1923*, New York), Türk-Amerikan ekonomik ilişkileri hakkında James Leland Gordon'un çalışması (1932) (*American Economic Relations with Turkey 1830-1930: An Economic*), kapitülasyonlar konusunda Nasim Sousa'nın(1933) (*The Capitulatory Regime of Turkey: Its History, Origins and Nature*, Baltimore) ve Doğu Kumpanyası'yla ilgili olarak da A. C. Wood'un eserleri(1935) (*History of the Levant Company*, London) bu bağlamda zikredilebilir.

Türk iktisat tarihiyle ilgili çalışmalar 1950'lerden, özellikle de 1970'lerden sonra oldukça artmıştır. Bu kişiler artık Batı üniversitelerinde genel olarak Ortadoğu, özel olarak da Osmanlı-Türkiye üzerine çalışan akademisyenler olup sayıları her gün artmaktadır. Bunlar arasında öne çıkan bazı isimlerden Robert Anheger madencilik (*Beiträge zur Geschichte des Bergbaus im Osmanischen Reich*, 1950), R. P. Dunn pamuk endüstrisi (*Cotton in the Middle East. Memphi*, 1952), H. S. W. Carrigan Osmanlıdaki İngiliz-Fransız-Alman yatırımları (*British, French and German Interests in Asiatic Turkey, 1881-1914, London University*, 1955), Roderic Davison ekonomik reformlar (*Reform in the Ottoman Empire: 1856-1876, Princeton*, 1963), Zvi Yehuda Hershlag iktisat tarihindeki dönüm noktaları (*Introduction to the Modern Economic History of the Middle East, Leiden*, 1964), R. Hoffman ti-

caret (*Great Britain and the German Trade Rivalry 1875-1914*. 1964.), A. D. Novıçev tarım (*The Deveopment of Agriculture in Anatolia' in Issawi, Chicago, 1966*), Donald Christy Blaissdel Batı'nın mali kontrolü (*European Financial Control in the Ottoman Empire: A Study of the Establishment, Activities and Significance of the Administration of the Ottoman Public Dept, New York, 1966*), Edward Clark sanayi (*The Emergence of Textile Manufacturing Entepreneurs in Turkey, 1804-1968, Princeton University, 1969*), Gabriel Bear loncalar ("The Administrative, Economic and Social Functions of Turkish Guilds", *IJMES*, I, 1. 1970; "Ottoman Guilds: A Reassessment", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Ankara, 1980), J. M. Landau Hicaz demiryolu (*The Hejaz Railway and the Muslim Pilgrimage: A Case of Ottoman Political Propoganda, Detroit, 1971*), Alexandre Israel Helphant Parvus mali bağımlılık (*Türkiye'nin Mali Tutsaklığı, İstanbul, 1977*), Paul Dumont işçi hareketleri ("A Propos de la Classe Ouvriere Ottomane a la Veille de la Revolution Jeune-Turque", *Turcica*, ix, 1, 1977; "20. Yüzyıl Başları Osmanlı İmparatorluğu İşçi Hareketleri ve Sosyalist Akımlar Tarihi Üzerine Yayınlanmamış Kaynaklar", *Toplum ve Bilim*, III, İstanbul, 1977; "Sources Inedites pour l'Histoire du Mouvement Ouvrier et des Courants Socialistes dans l'Empire Ottoman au Duebut du XXeme Siecle", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, Ankara, 1980), Jacques Thobie Osmanlı'da Fransız yatırımları (*Interets et Imperialisme Français dans l'Empire Ottoman: 1895-1919, Paris, 1977*), Lowry şehircilik (*Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi , 1461-1583, İstanbul, 1981*) konularında çalışmış ve yayın yapmışlardır.

Bazı yabancılar Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk devletini bütün yönleriyle, bu arada ekonomik yönüyle de inceleme konusu yapmışlardır. Bu tür çalışmalara örnek iki isim Lewis¹⁵⁶ ve Shaw'dur.¹⁵⁷ Ancak bazı araştırmacılar da temel uğraşı alanı olarak Türk iktisat tarihini seçmişler ve bu konuda çok sayıda yayın yapmışlardır. Bunlar arasında *Charles Issawi, M. A. Cook, Stanford Shaw, Donald Quataert* ve *Suraiya Faroqhi* gibi isimler yer almaktadır.

Shaw genel Türk tarihi çalışmaları dışında Osmanlılarda vergi sistemi, bütçeler ve nüfus gibi konularla da ilgilenmiş ve konularla ilgili önemli çalışmalara imza atmıştır. *Cook* bir Ortadoğu iktisat tarihçisi olarak, dolayısıyla Türk iktisat tarihçisi olarak ünlenmiştir. *Issawi* de bir Ortadoğu iktisat

156 Bernard Lewis (1970), *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford. (Bu eser yayınlandığı yıl Türkçe'ye kazandırılmıştır: *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Ankara).

157 Stanford Shaw-Ezel Kural Shaw (1978), *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, 2 Vol., Cambridge.

tarihçisidir, ancak müstakil olarak Türk iktisat tarihiyle ilgili eser veren sınırlı sayıda kişinin arasında kendine yer bulmuştur. Osmanlı Devleti'nin ticari ilişkileri ve ücretler konusu öncelikli olarak eğildiği konulardandır. *Quataert* ise Türk iktisat tarihi alanında tarımdan maliyeye, madencilikten iktisadi düşünceye kadar hemen her alanda çalışma yapan önemli bir Türk iktisat tarihçisidir.¹⁵⁸ Yine *Quataert* gibi Türk iktisat tarihinin farklı alanları üzerinde çalışmış ve birçok esere imza atmış bir başka araştırmacı *Faroqhi*'dir. Başta kent tarihi olmak üzere ticaret, tarım ve sanayi faaliyetleri konusunda, özellikle de 16. ve 17. yüzyıl merkezli, çok sayıda kitap ve makale kaleme almıştır.¹⁵⁹

Unutulmaması gereken isimler arasında, Türkiye'de görevli bulunuşu ve Barkan ile ilişkileri çerçevesinde Türk iktisat tarihine merak saran ve başta 18. yüzyıl Osmanlı ticareti olmak üzere çeşitli çalışmalar yayınlayan *Robert Mantran*, daha çok 14.-16. yüzyıl Osmanlı tarımı konusundaki çalışmalarıyla *Nicoara Beldiceanu*, deniz ticareti tarihi konusundaki çalışmalarıyla *Daniel Panzac*, daha çok Osmanlı Bosna'sının iktisadi-mali tarihi üzerindeki araştırmalarıyla *Audo Suçeska*, Osmanlı Bulgaristan'ının iktisadi tarihi konusunda *Nikolay Todorov* gibi tarih araştırmacıları bulunmaktadır.

IX. Bir Bilanço: Günümüzde İktisat Tarihi Çalışmaları

İktisat Tarihi kürsüsünün Barkan sonrası ikinci halkası sayılabilecek isimler arasında *Tevfik Güran*, *Yavuz Cezar*, *Ahmet Tabakoğlu*, *Murat Çizakça*, *Murat Özyüksel* gibi isimler yer almaktadır. İktisat tarihi kürsüsüyle ilişkileri doğrudan olmamakla beraber günümüzün önemli iktisat tarihçileri arasında yer alan *Zafer Toprak*, *Şevket Pamuk* ve *Edhem Eldem* de bu listeye dahil edilmelidir. Daha az yoğunluklu olarak iktisat tarihi çalışan iktisatçılar da bulunmaktadır. *Ali İhsan Bağış*, *Yahya Sezai Tezel*, *Rifat Önsoy*, *Gündüz Ökçün*, *Haydar Kazgan*, *Halil Berktaş*, *Mehmet Ali Kılıçbay* bunlardan bazılarıdır. Bugün belli başlı iktisat tarihi kürsülerinin de idarecisi durumunda olan bu kişiler daha çok iktisat eğitimi almış bir neslin temsilcileridir. Çok sayıda ve çok çeşitli ürünler veren bu isimler yine de belli ilgi alanlarıyla öne çıkmışlardır.

Cezar modernleşme öncesi Osmanlı maliyesinin içine düştüğü bunalımı doktora konusu olarak seçmiş ve zaman içinde bu çalışmalarını geliştirerek *Osmanlı Maliyesinde Bunalım (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Ta-*

158 Issawi'nin Türk İktisat Tarihi adıyla bilinen kitabı çok meşhurdur: *The Economic History of Turkey; 1800-1914*, Chicago (1980).

159 Faroqhi'nin bilinen en önemli çalışması Türkçe'ye de çevrilmiştir: *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul (1993).

rih) başlığıyla 1986 yılında yayınlamıştır., *Tabakoğlu* gerileme dönemi Osmanlı maliyesinin geçirdiği değişimi konu alan ve doktorasını da teşkil eden *Gerileme Dönemi Osmanlı Maliyesi* isimli çalışmasıyla iktisat tarihçileri arasındaki yerini almıştır. *Güran* 19. yüzyıl Osmanlı tarımını doktora çalışması olarak seçmiş, takip eden dönemde tarım tarihi üzerindeki çalışmalarını mali tarih alanındakilerle bütünleştirmiştir. *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı* bu çalışmaların bir hülasesi olarak ortaya çıkmıştır. *Çizakça* Osmanlılarda finans ilişkilerini çalışmalarının merkezine almış ve vakıfları da bu gözle incelemiştir. Yine ipekçilik tarihi alanında belki de yegane isimdir. *Özyüksel* Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın sonuna doğru uluslararası sisteme entegrasyonu bağlamında ulaştırma sistemini ve özel olarak da demiryolu ulaşımını çalışmayı tercih etmiş ve bu çalışmaların sonucu olarak *Bağdat Demiryolu* ve *Hicaz Demiryolu* çalışmaları doğmuştur.

Toprak da Türk iktisat tarihi konusunda çok sayıda eser veren bir isimdir. Özellikle Osmanlı'nın son dönemi, imparatorluktan cumhuriyete geçiş süreci üzerinde yoğunlaşmıştır. Doktora tezinin geliştirilmiş biçimi olan *Türkiye'de Milli İktisat* kitabı *Toprak*'ın en önemli eseridir. *Pamuk* çalışmalarını doğrudan Osmanlı arşivlerine dayandırmamakla beraber bugün Türk iktisat tarihinin bütünü konusunda söz sahibi birkaç isimden biridir. Osmanlı ticareti, para tarihi, ücretler onun ilgilendiği konuların başında gelmektedir. Ayrıca Türk iktisat tarihçiliğinin dünya genelindeki temsilcisi durumundadır. Eldem ise çalışmalarını Osmanlı Bankası'nın tarihini araştırmaya odaklanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Osmanlı Bankası Arşivi'nin düzenlenmesi ve yeniden açılması çalışmalarını yürütmüştür. Çalışmaları sırasında Osmanlı Bankası'nın tarihiyle ilgili önemli eserlere imza atmıştır.

Bağış'ın çalışmaları Osmanlı ticaret tarihiyle alakalıdır. *Tezel* ve *Ökçün* ise son dönem Osmanlı ve erken dönem Cumhuriyet iktisat tarihi alanında çalışmalara imza atmışlardır. *Önsoy* esas itibarıyla Osmanlı sanayii üzerindeki çalışmalarıyla öne çıkmış olmakla beraber ticaret ve ekonomik bürokrasi alanında da yayınları bulunmaktadır. İktisat tarihine sonradan yönelen bir iktisatçı olarak ve Türk bankacılık tarihi konusundaki çalışmalarıyla *Kazgan* da bu çerçevede zikredilmeye değerdir. *Kılıçbay* ise iktisat tarihçileri arasında daha çok *Feodalite ve Klasik Dönem Üretim Tarzı* başlıklı farklı bir yaklaşım içeren çalışmasıyla tanınır. Yine *Berktaş* da Türk iktisat tarihiyle ilgisi noktasında, Türk tarihçiliğini kritik eden ve *Kılıçbay* gibi farklı bir çerçeve ortaya koyan bir isimdir.

Tarihçi olup iktisat tarihi konusunda hatırı sayılır ölçüde ürün ortaya koyan epeyce tarihçi vardır. Osmanlı devletinin iktisadi ve mali kurumları konusundaki çalışmalarıyla *İsmail Hakkı Uzunçarşılı*'yı en başta zikretmek

gerekir. Daha yakın tarihlere gelindiğinde, bir iktisat tarihçisinden hiç de geri kalmayacak düzeydeki çalışmalarıyla *İlber Ortaylı* başta gelmektedir. *Ortaylı*'nın iktisat tarihiyle ilgili çalışmaları daha çok 19. yüzyıla aittir. Bu çerçevede zikre değer bir başka isim *Zeki Arıkan*'dır. İlk akla gelen çalışmaları İzmir ve çevresi ticaret tarihiyle ilgili olanlardır. *Salih Özbaran* da *Zeki Arıkan* gibi İzmir'de çalışmalarını sürdüren bir tarihçi olup baharat ticareti, dolayısıyla Doğu-Hint ticareti konusunda ilk akla gelen isimdir. Yine tarihçi *Nezihi Aykut* para tarihi uzmanı olarak karşımızda durmaktadır. *Musa Çadircı* ise daha çok şehircilik tarihi bağlamında kentlerin ekonomik ve sosyal yapılarıyla ilgili araştırmaları olan bir tarihçidir. *Neşet Çağatay* da bir tarihçi olarak başta madencilik alanı olmak üzere iktisat tarihine yönelmiş tarihçilerimizdendir. *Yusuf Halaçoğlu* ulaştırma, *Rifat Özdemir* esnaf ve vakıflar, *Yücel Özkaya* bir 18. yüzyıl uzmanı olarak bu yüzyıla ilişkin başta vergi olmak üzere iktisadi meseleler, *Mustafa Öztürk* fiyatlar, *Fahrettin Tızlak* madenler, *Nesimi Yazıcı* ulaştırma ve haberleşme, *Bahaeddin Yediyıldız* vakıflar üzerinde yaptıkları önemli çalışmalarla iktisat tarihi alanında var olduklarını göstermişlerdir. Daha çok tahrir çalışmalarından hareket ederek iktisat tarihine yönelen isimlerden bazıları şunlardır: *Tayyib Gökbilgin*, *Nejat Göyünç*, *İsmet Miroğlu*, *Hüseyin Özdeğer*, *İlhan Şahin*, *Feridun Emecen*, *Mehmet Ali Ünal*.

Akademik kökenli olmayıp da iktisat tarihine giren konularda çalışma yapan isimler de olmuştur. Mesela genel olarak Osmanlı ekonomisi hakkında *Vedat Eldem*, sanayi tarihi konusunda *Adnan Giz*, yine İstanbul esnafıyla ilgili çalışmaları bağlamında *Reşat Ekrem Koçu*, ekonominin modernleşen yüzüne dönük araştırmalarıyla *Orhan Koloğlu*, para tarihi konusunda *Cüneyt Ölçer* bu gruba gösterilebilecek önemli örneklerdir.

Yukarıda zikredilen tarihçilerle kıyaslandığında daha genç bir iktisat tarihçi kuşağından da söz etmek gerekir. Tarım tarihiyle ilgili çalışmalarıyla *Bünyamin Duran*, işçi hareketleri ve sendikacılık tarihiyle ilgili yayınlarıyla *Şehmus Güzel*, *Mesut Gülmez* ve *Abdullah Martal*, 19. yüzyıl maliyesi ve vergi sistemi konusunda *Abdüllatif Şener*, esnaf sistemi ve sanayi tarihiyle ilgili çalışmalarıyla *Ahmet Kal'a*, yine esnaf sistemi, iaşe ve ücretler konusundaki araştırmalarıyla *Salih Aynural*, bu kuşağın temsilcileri durumundadırlar. Bu sayılan isimlerin dışında doçentliğini almış ya da doktorasını tamamlamış ve bu arada kayda değer çalışmalar da yapmaya başlamış, sayıları giderek artan daha genç bir iktisat tarihçisi kuşağı da yetişmiş bulunmaktadır.

Yine iktisatçı olmamakla birlikte çalışmalarının neredeyse tamamını iktisat tarihi alanında ortaya koymuş olan iki isim daha vardır ki bunlardan

birisi *Ali Akyıldız*, diğeri de *Fethi Gedikli*'dir. *Akyıldız* tarihçidir, ancak demiryollarından kağıt paraya kadar iktisatla ilgili birçok konuda yayını olan bir araştırmacıdır. Aynı şekilde iktisatçı olmayıp hukukçu olan *Gedikli*'nin çalışmaları da hukuk tarihi alanında telif edilebilse de daha çok iktisat tarihi alanında olup ortaklıklar onun en fazla yoğunlaştığı başlık olmuştur.

Bu çerçevede çalışmalarını yurt dışında sürdüren tarihçi-iktisat tarihçisi olan önemli isimler Amerika'da bulunmaktadır. Bunlar arasında *Kemal Karpat*, *Engin Deniz Akarlı*, *Cemal Kafadar* ve *Reşat Kasaba* en çok bilinen isimlerdir.¹⁶⁰

Türk iktisat tarihi çalışmaları içinde yeterince çalışılmamış bir alan olarak Türk-Osmanlı iktisat düşüncesi tarihi konusu büyük önem arz etmektedir. Bu konuda çalışmaları olan sınırlı sayıdaki isimler şunlardır: *Z. Fahri Fındıkoğlu*, *Sabri Ülgener*, *Hilmi Ziya Ülken*, *Niyazi Berkes*, *Şerif Mardin*, *Ahmet Güner Sayar*, *Zafer Toprak*, *Rifat Önsoy*, *Tevfik Çavdar* ve *Abdüllatif Şener*. Derli toplu bir başvuru kaynağı olarak uzun zaman *Mardin*'in yukarıda anılan çalışması (*Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi; 1838-1918*) ile ondan birkaç sene sonra yayınlanan *Berkes*'in makalesini (*Türkiye'de Ekonomik Düşününün Evrimi*) ayrıca zikretmek gerekir. *Ülgener*'in çalışmaları yukarıda ele alındığından burada tekrar üzerinde durmak gereksiz olacaktır. Nihayet bu konuda müstakil bir kitap yazmış olma şansı, en azından şimdilik, *Sayar*'a aittir.¹⁶¹

Türk iktisat tarihçiliği alanında yayın yapan kurum ve kuruluşlar da, bu disiplinin gelişmesinde önemli bir katkı sağlamışlardır. Yukarıda da değinildiği gibi iktisat tarihiyle ilgili çalışmalar daha Osmanlı zamanında yayınına başlayan dergilerde başlamıştı. İktisat tarihinin formel bir çerçeveye oturması, bir ders olarak okutulmaya başlaması ve bir kürsüye sahip olmasından sonra kurumsallaşması hızlanmıştır. Bu kurumsallaşma süreci içinde zikredilmesi gereken birtakım süreli yayınlar bulunmaktadır. *Fuad Köprülü*'nün yayınladığı ve ancak iki sayı çıkabilmiş olan *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası* bu anlamda öncü bir yere sahiptir. İktisat Fakültesi'nin kuruluşunu müteakiben çıkan ve Türkiye'nin akademik dergicilik tarihi içinde tartışmasız en önemli yere sahip olan birkaç dergiden biri olan *İktisat Fakültesi Mecmuası* bu anlamda en etkili yayın olmuştur. Özellikle birkaç sayısını müstakil olarak Türk iktisat tarihi çalışmalarına ayırması ve *Barkan*'ın uzun yıllar yayın kurulunda yer alması bu etkinin yaratılmasın-

160 Heath W. Lowry (2002), "The State of the Field: A Retrospective Overview and Assessment of Ottoman Studies in The United States of America and Canada, 1949-1999", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Kongreye Sunulan Bildiriler)*, I. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, s. 1-59.

161 Ahmet Güner Sayar (1986), *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

da temel rol oynamıştır. *Siyasal Bilgiler Dergisi*, *Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* de akademik olarak bu alanda zikre değerlidir. Özellikle iktisat tarihinin popülerleştiği 1960'lı yıllardan sonra yayın hayatına başlayan *Toplum ve Bilim*, *Yapıt*, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, *İstanbul Ticaret Odası Dergisi* önemli periyodiklerdendir. 80'li yıllarda tarihçiliğin gelişmesine paralel olarak artan tarih yayıncılığı çerçevesinde yayınına başlayan *Tarih ve Toplum*, *Osmanlı Araştırmaları*, *Tarih İncelemeleri*, *Türklük Araştırmaları*, *OTAM*; 90'lı yıllarda ise *Toplumsal Tarih*, *Toplum ve Ekonomi*, *Yeni Türkiye*, *Türkiye Günlüğü*, *İstanbul Araştırmaları*, *Kebikeç*, *Müteferrika*, *Simurg* gibi dergilerde iktisat tarihiyle ilgili çalışmalar yer almıştır. Yine bazı dergiler iktisat tarihi özel sayısı çıkarmışlardır. Bunlar arasında *ODTÜ Gelişme*, *Divan İlmî Araştırmalar* gibi dergiler bulunmaktadır.

Yayıncılık alanında, daha çok tarih yayıncılığı yapan yayınevleri doğal olarak iktisat tarihiyle ilgili de yayınlar çıkarmışlardır. Bu çerçevede üniversite yayınları bir kenara bırakılacak olursa en başta kuşkusuz *Türk Tarih Kurumu* yayınları gelir. Yine ağırlıklı ilker arasında *İletişim*, *Enderun*, *Eren* gibi yayınevlerini saymak gerekir. Günümüzde ise bunların dışında *Tarih Vakfı*, *Yapı Kredi*, *Metis*, *Dergah*, *Vadi*, *Kitabevi*, *Yeni Türkiye*, *İmge*, *Küre* gibi yayınevleri bu konuda çalışmalar yayınlamaktadır. Kitap yayıncılığı konusunda bankaların yayınlarını da unutmamak lazımdır. Bu alanda önemli eserlerin ortaya çıkmasına imkan veren bankalar şunlardır: *Osmanlı Bankası*, *Akbank*, *İş Bankası*, *Yapı Kredi Bankası*, *İnterbank*, *Kentbank*, *Egebank*, *Tariş Bank*, *Türkiye Ekonomi Bankası...*

Kurumsal anlamda da üniversitelerin iktisat fakültelerinin iktisat tarihi anabilim dalları ile edebiyat fakültelerinin tarih bölümleri lisans ve lisansüstü düzeyde iktisat tarihi çalışmalarına kaynaklık etmektedir. Bu çerçevede *İstanbul Üniversitesi İktisat Tarihi Kürsüsü* bütün geri gitmişliğine rağmen halen öncü durumundadır. Yine *Marmara Üniversitesi*, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi*, *Boğaziçi Üniversitesi*'nin iktisat tarihi kürsüleriyle aynı üniversiteler başta olmak üzere diğer üniversiteleri de kapsayacak şekilde açılan tarih bölümleri önemli sayıda iktisat tarihçisi yetiştirmesine ve iktisat tarihiyle ilgili lisansüstü çalışma yapılmasına zemin sağlamaktadır.

Kurumsal anlamda iktisat tarihi çalışmalarına hem araştırma hem de yayın açısından katkı sağlayan başka kuruluşlar da vardır. Üniversiteler ve *Türk Tarih Kurumu* gibi resmî kuruluşlar dışında, bir anlamda özel sektör ya da üçüncü sektörün, yani vakıfların öncülük ettiği faaliyetler bu hususa örnek teşkil eder. Bunun iyi bir örneği *Tarih Vakfı*'dir. Yine *IRCICA*, *TAİV/OBİV*, *İSAM*, *DİE*, *Arşivler Genel Müdürlüğü*, *İstanbul Araştırmaları Merkezi* resmî, yarı-resmî ve özel örnekler olarak zikredilmeyi hak etmektedirler.

Sonuç ve Değerlendirme

Şerif Mardin, modern Türk tarihçiliğinin inşasında, üç isme dikkat çekmektedir: *Fuat Köprülü*, *Ömer Lütfi Barkan* ve *Halil İnalçık*. Mardin'e göre bu yeni tarih inşasını *Köprülü* başlatmış, *Barkan* ilerletmiş ve *İnalçık* zirveye çıkarmıştır. Ona göre *Barkan*, acaba Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadî yapısı bize Osmanlı'nın tümü hakkında, gelişimi hakkında, baştan sona geçirdikleri hakkında bir fikir verebilir mi, bu iktisadî arkaplana bakarak bir padişahlar tarihi olarak ortaya çıkan Osmanlı tarihinde görmediğimiz bir şeyler görebilir miyiz, sorusuna cevap aramış, önemli ipuçları yakalamış ve böylece modern Türk tarihçiliğinde önemli bir adım atılmıştır.¹⁶²

Mehmet Genç bir değerlendirmesinde Türk tarihçiliğinin eksikliklerini özetlerken bunlardan birinin de muhteva eksikliği olduğunu söylemektedir. Ona göre artık dünyada çağdaş tarihçilik bilim tarihi, teknoloji tarihi, nüfus tarihi, hukuksal ve toplumsal tarih yardımıyla yapılmaktadır. Oysa bizde bu husus eksikliğini devam ettirmektedir. Bu noktada *Genç*, *Köprülü* ve *Barkan*'ın açtıkları çığırın önemine değinmekte, özellikle *Barkan*'ın öncü vasfına vurgu yaparak çağdaş tarihçiliğimiz içindeki müstesna yerine işaret etmektedir. Zira *Barkan* sosyal tarih ve tarihî demografi alanında yaptığı çalışma ve yayınlarla Türkiye'de yapılan tarih araştırmalarının metodunu değiştirmiş, onu geleneksel biçiminden kurtarmıştır. Hele hele iktisat tarihi alanında verdiği eserlerle bağımsız bir iktisat tarihi disiplininin doğmasını sağlamıştır ki, bu Türk tarihçiliğini çağdaş dünya tarihçiliğine yaklaştıran, onun içinde belli bir konum edinmesini temin eden önemli bir gelişme olmuştur.¹⁶³

Türkiye'de bir disiplin olarak iktisat tarihinin geçirdiği serencamın biza-tihi Türkiye'nin geçirdiği değişim serüveninden bağımsız olarak ele alınması mümkün gözükmemektedir. Osmanlı'nın son döneminde milli bir politikanın izlenmeye başlanması, imparatorluktan Cumhuriyete geçiş ve devletin yeniden inşası, çok partili hayatı takip eden dönemde ortaya çıkan ideolojik fikir akımları ve kamplaşmalar, YÖK'ün kurulması, STK'ların yoğun bir biçimde hayatımıza girmesi vs. bu sürecin önemli köşe taşlarını oluşturmaktadır. Özetle söylemek gerekirse genel olarak bilimin, özel olarak tarihçiliğin ve daha özel olarak da iktisat tarihçiliğinin durumu birbirlerinin aynısı gibidir. Bununla birlikte bazı dönemlerde konjonktürel olarak daha olumlu ya da daha olumsuz denilebilecek gelişmeler de olmuştur. Tabiatıyla bugün Türkiye'de genel olarak bilim adamının, özel olarak da ta-

162 Şerif Mardin, *Dünyada ve Türkiye'de Modern Tarihçilik*, İstanbul 1999. Bu metin Mardin'in Bilim ve Sanat Vakfı tarafından düzenlenen 'Osmanlı Konferansları/Konuşmaları' başlıklı bilimsel faaliyet çerçevesinde yaptığı 4.12.1999 tarihli konuşma metnidir.

163 Genç, *a.g.e.*, s. 353.

rih araştırmacısının karşılaştığı sorunlar neyse, bir iktisat tarihçisinin de temelinde sorunları odur.¹⁶⁴

Yukarıda anlatılanlara ek olarak bir iktisat tarihçisi için önemli bir sorun malzeme sorunudur. Sorun malzeme yokluğu değil, malzemeye ulaşma sorunudur. Gerek kütüphanelerin gerekse arşivlerin yeterince araştırma kolaylığı sağlamaması/sağlayamaması önemli bir eksiklik. Bir başka eksiklik iktisat tarihi eğitimin daha iyi yapılması konusunda gerekli çalışma ve tartışmaların yapılmayıp eski usullerin devam ediyor oluşudur. Oysa dünya hızlı bir şekilde değişmekte ve modern teknolojiler bilimde önemli sıçramalara imkan vermektedir. Bu enstrumanların iktisat tarihi araştırmalarında en az diğer disiplinlerde olduğu kadar etkili olacağı izahtan varestedir.

Çalışmanın başından sonuna kadar işaret edilen çok sayıda inceleme ve yayına rağmen Türk iktisat tarihinin bütün alanları henüz çalışılmış olmaktan çok uzaktır. Gerçi *Sahillioğlu*'nun dediği gibi "bir dağı gagalamak"tan ileri gitmiştir bu gayretler ama, yine de bir "Türk İktisat Tarihi" yazmanın güçlükleri bir ölçüde devam etmektedir.¹⁶⁵ Yazı ve dil bu güçlüklerin diğer örneklerindedir. Birileri eski yazıyı okuyamazken eski yazı okuyanlar ise çoğu kere "belge fetişizmi" denilen bir açmazla karşı karşıya gelmektedirler. Arşiv ve arşiv-dışı malzeme kullanılması noktasında makul bir denge yakalanamamaktadır.¹⁶⁶ Yabancı dil sorunu ise kaynak sınırlanmasına yol açmakta, daha önemlisi karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasını engellemektedir.

Bütün bu anlatılanlarla beraber, yine de Türkiye'de iktisat tarihi çalışmalarının önünün açık olduğunu iyimser bir yaklaşımla söylemek isteriz. Bizi iyimser kılan birkaç gelişme söz konusudur. Bunlardan biri 1980'lerin ortalarından itibaren genel olarak arşivlere bir çekidüzen verilmek istenmesi, özel olarak da Osmanlı Arşivi'nin daha çok personelle beslenerek araştırmacıya daha iyi hizmet verir hale gelmesidir ki, böylelikle hem araştırma imkanlarını artırmıştır, hem de arşiv personelinin lisansüstü çalışma yapması neticesinde önemli ölçüde arşivci iktisat tarihi alanında yüksek lisans ve doktora yapmış, bunların bir kısmı kurumlarından ayrılarak muhtelif üniversitelere hoca olarak gitmiş, bir kısmı da kalarak daha bilinçli hiz-

164 Abdullah Martal (2000), "Yerel Tarih Yazımında Kaynak Kullanımına İlişkin Sorunlar", *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar/Küreselleşme ve Yerelleşme*, Tarih Vakfı Yayını, İstanbul, s. 248-258.

165 Halil Sahillioğlu (1972), "İktisat Öğretiminde 'İktisat Tarihi'", *Türkiye'de Üniversitelerde Okutulan İktisat Üzerine* (Der. Fikret Görün), ODTÜ Yayını, Ankara, s. 136.

166 Ali Akyıldız (1998), "Yakınçağ Osmanlı Sosyo-Ekonomik Tarihi Araştırmalarında Kaynak Sorunları: Arşiv ve Arşiv-Dışı Malzemenin Önemi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul, s. 166.

met sunar olmuştur. Yine 1980’lerin ikinci yarısından itibaren devletin yurtdışına lisansüstü eğitim amacıyla çok sayıda öğrenci göndermesi de, bütün eksikliklerine karşın, birçok kişinin yabancı üniversitelerde yüksek lisans ve doktora yapmasına fırsat sağlamış, bu kişilerin önemli bir kısmı dönerek çeşitli üniversitelerde çalışmaya başlamıştır. Ayrıca hemen her iktisadi ve idari bilimler fakültesinde var olan iktisat tarihi kürsülerinin içinin doldurulmaya başlanması ve çok sayıda tarih bölümü açılmış olması, sakıncaları saklı kalmak kaydıyla, bu olumlu vetireyi besleyen başka bir gelişme olmuştur. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak, sadece 1980-90 arasında yayınlanan telif ve tercüme kitap ve makalelerin sayısı 1930-80 arasında üretilen toplam yayın kadardır. Her şeye rağmen bu gelişme 1990’larda da devam etmiş, ayrıca sayıları sınırlı da olsa bazı Türk iktisat tarihçileri uluslararası bilim akademilerine seçilmiştir.¹⁶⁷

Netice itibariyle söylemek gerekirse, bundan sonra yapılması gereken, başta insan kaynağı olmak üzere bu malzemenin daha iyi hale getirilmesi için çalışmalar yapmak, kantitatif artışı kalitatif artışla desteklemek, sadece resmi kurumlarda değil vakıf, dernek gibi kurumlar altında da bu çalışmalarını planlamak ve yürütmek, projeler ortaya koymak ve böylece ekip çalışmalarını teşvik etmek olmalıdır. Tabii, bütün bunlar, dünya iktisat tarihçiliğinin seyri iyi takip edilerek gerçekleştirilmelidir.

Review of the Studies on Turkish Economic History in the Republican Period

Çoşkun ÇAKIR

Abstract

This study attempts to indicate the current position of Turkish economic history within the changing conjuncture of Turkish historiography. In this context, the author summarizes, the history of economic history in a global perspective, and then brings the issue to Turkish economic history. Here, the author discusses the beginning and the leading academics of economic history in Turkey, the different motives of various groups of scholars for studying economic history and analyzes the current position of economic history in Turkey. This article, following a chronological approach, also reviews the related studies with a critical standpoint. Finally, it focuses on the main problems in the field and proposes some suggestions.

¹⁶⁷ Tokdemir, *a.g.m.*, s. 1356-57.